

Lunds universitet
Socialhögskolan
Ht 2009
SOAM01

Ligga till last

En intervjustudie om potentiella omsorgstagares föreställningar och förväntningar om att ta emot personlig omsorg från nära anhöriga.

Socialt arbete
Examensarbete för magisterexamen 15 hp.
Författare: Moa Edin
Handledare: Per Gunnar Edebalk
Examinator: Mats Hilde

Abstract

Author: Moa Edin

Title: Being a burden – An interview study investigating potential caretaker's notions and expectations of receiving personal care from next of kin [translated title].

Supervisor: Per Gunnar Edebalk

Assessor: Mats Hilde

The aim of this study was to investigate potential caretaker's notions and expectations of receiving personal care from next of kin. The secondary purpose was to investigate how the potential caretaker's notions of sex and gender were influencing their attitude towards receiving personal care assistance from sons and daughters. The point of departure for this investigation was the displacement from public and formal care to the informal care sector and the notion that sex and gender has a profound meaning for the organisation of the informal care. Seven qualitative interviews were conducted with male and female respondents between the age of 65-79 years. The results were interpreted within a theoretical framework consisting of a social constructivist ontology, gender theory and a linkage between gender and care. The study resulted in the following conclusions: The respondents had in common that they wanted to avoid being a burden for their next of kin. They referred to their children's independence as the main reason for avoiding such situations. Another finding was that they had high expectations concerning the help they thought that the children would provide for them. They identified the potential problem that the children would provide more care than they could handle, forgoing their own lives and responsibilities. Three notions of receiving personal care from next of kin were identified: (1) A pragmatic and accepting notion (2) A desirable notion and (3) Aversion towards the idea of close relatives providing personal care. The results also showed that the sex of the caregiver didn't seem to be of any great importance to the majority of the respondents in a future situation where they would receive personal care from their children. The relation between the caretaker and the caregiver was more important according to the respondents.

Key words: informal care, sex, gender, personal care, next of kin, physical intimacy, attitudes.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1. INLEDNING	1
Problemformulering	1
Bakgrund	2
Ansvarsfördelning mellan familj och samhälle – ett historiskt perspektiv	2
Förskjutningen från formell till informell omsorg	4
Syfte och frågeställningar	5
Avgränsningar	5
Begreppsdefinitioner	5
Omsorg	5
Informell omsorg	6
Personlig omsorg	7
Anhöriga	7
Kön och genus	8
2. TIDIGARE FORSKNING	9
Svensk tidigare forskning	9
Internationell tidigare forskning	11
3. METOD	12
Forskningsansats	12
Förförståelse	12
Kvalitativ metod	13
Intervjuer som datainsamlingsmetod	13
Urval	14
Tillvägagångssätt	14
Intervjupersonerna	15
Metodologiska konsekvenser av avgränsningar och urval	16
Bearbetning och analys av det empiriska materialet	16
Resultatens tillförlitlighet	17
Validitet	17
Reliabilitet	18

Etiska överväganden och individskydd	19
Fortsatt framställning	19
5. TEORETISKA REFERENSRAMAR	20
Socialkonstruktivism	20
Kön	21
Kön och omsorg	22
6. RESULTATREDOVISNING	23
Intervjupersonerna om åldrande och framtid	23
Att ligga till last	24
Tolkande kommentarer	26
Att ta emot personlig omsorg	28
Tolkande kommentarer	31
Söner och döttrar som omsorgsgivare	33
Tolkande kommentarer	35
7. AVSLUTANDE DISKUSSION	37
8. REFERENSLISTA	40
Litteratur	40
Internetkällor	46
9. BILAGA 1.	46
Intervjuguide	46

1. INLEDNING

Detta kapitel inleds med en problemformulering som följs av ett avsnitt som syftar till att placera fenomenet informell omsorg i ett historiskt och ett nutida sammanhang. Därpå följer syfte och frågeställningar, samt avgränsningar och definitioner av examensarbetets centrala begrepp.

Problemformulering

Omsorg är något som angår och berör alla människor. Vi föds till världen och växer genom våra föräldrars omsorg. Senare i livet ger vi omsorg till våra egna barn. Samtidigt åldras våra föräldrar vilket kan innebära att de kommer i behov av omsorg. Slutligen åldras vi själva och vi kan då i vår tur komma att behöva hjälp för att klara oss i vår vardag. De flesta av oss kommer med andra ord förr eller senare i livet i kontakt med omsorgens realiteter. Frågor om vem som ska utföra omsorgen och under vilka villkor detta ska ske är därmed något som angår oss alla (Jeppsson Grassman 2003: 12).

Äldreomsorgsforskningen har gjort prognoser som visar att anhörigas insatser för äldre närstående kommer få en ökad betydelse i takt med att den offentliga omsorgen minskar och fokuserar på de allra mest omsorgsbehövande. Samtidigt ökar andelen äldre i samhället (Szebehely 2005: 134). Redan nu utgörs ca två tredjedelar¹ av den totala äldreomsorgen av anhöriginsatser (Szebehely 2005: 170). Forskning om anhörigas omsorgsarbete, i litteraturen kallad informell omsorg, visar att både män och kvinnor i hög utsträckning står för anhöriginsatserna men att typerna av omsorg som de utför skiljer sig åt mellan könen. Det är vanligare att kvinnor står för den tidskrävande och personliga omsorgen medan män i högre utsträckning än kvinnor står för praktisk hjälp som är mindre tidskrävande (Jegermalm 2005, Jeppsson Grassman 2001). Att kvinnor totalt sett tar större ansvar för den informella omsorgen om äldre², samt att det tycks finnas en könsbetingad uppdelning mellan de olika typer av omsorg som män och kvinnor utför, gör att den informella omsorgen tåmpas med ett inneboende jämställdhetsproblem. Det ringar också in genus som ett centralt och genomgående tema i frågor som rör den informella omsorgen.

¹ Beräkningar uppskattar att anhörigomsorgen uppgår till 62% av omsorgsarbetet. I denna beräkning ingår dock även avlönad anhörigomsorg (Szebehely 2005: 170).

² Den offentliga äldreomsorgen är i ännu högre utsträckning kvinnodominerad. Drygt 90% av personalen inom den offentliga äldreomsorgen är kvinnor (Aktuellt om äldreomsorgen 2005).

Den informella omsorgen rör också frågor om ansvarsgränser mellan stat och familj, om familjesolidaritet och den moderna individens autonomi. Politiska och strukturella förändringar har påverkat och förändrat de traditionella sätt som familjer organiseras på. Det är inte längre lika tydligt vem som är familjeförsörjare, vem som ska ta hand om vem och hur länge och i vilken omfattning äldres hjälpbehov kan ombesörjas av familjen. Vem ska ta hand om de äldre när kvinnor förvärvsarbetar i lika hög utsträckning som männen? Och har välfärdsstaten genom sina omsorgsinstitutioner kommit att ersätta den roll familjesolidariteten tidigare spelat i omsorgen om de äldre?

Med prognoser om ett ökat omsorgsansvar för anhöriga och ett inneboende jämställdhetsproblem i bakhuvudet ställer jag mig frågan om hur personer som ännu inte är i behov av omsorg, men som närmar sig en framtid där omsorgsbehov kan bli en realitet, tänker kring, och föreställer sig, ett scenario där de kan komma att bli beroende av nära anhörigas omsorg. Detta examensarbete kommer att fokusera en specifik typ av omsorg; den personliga och kroppsnära – den omsorg som idag främst utförs av kvinnliga informella vård och omsorgsgivare. Anledningen till denna avgränsning är att jag förstår den personliga omsorgen som en omsorgsform som är särskilt krävande, både för omsorgsmottagare och för omsorgsgivare, både fysiskt, praktiskt och känslomässigt. En ytterligare anledning är att jag betraktar den personliga omsorgen som ett genuskänsligt område, dvs. ett område där föreställningar om manligt och kvinnligt blir särskilt verksamt. Gunnarsson & Szebehely (2009) skriver att forskningen om informell omsorg ofta konstaterar en överrepresentation av kvinnor men att analysen vanligtvis stannar där (s. 11). De efterlyser därför en mer artikulerad förståelse av hur kön/genus verkar och detta examensarbete vill försöka ge ett svar på denna efterfrågan. Genom att undersöka föreställningar om att ta emot omsorg av anhöriga vill jag belysa processer som skapar omsorgsgivare av vissa anhöriga men inte andra. Jag vill också diskutera hur den informella omsorgens förmodade könsbundenhet kan förstås utifrån potentiella omsorgstagares egna ord och tankar.

Bakgrund

Ansvarsfördelning mellan familj och samhälle – ett historiskt perspektiv

Den ansvarsstruktur som innebar att barn skulle sörja för sina ålderstigna föräldrar har enligt historikern Birgitta Odén anor från den tidiga medeltiden. Principen var att de äldre skulle vårdas och försörjas av dem som skulle ärva dem och rätten till att bli omhändertagna hade de äldre intjänat genom att de ”givit sin ungdoms kraft till jordens brukande” (Odén 1985: 10).

Från sent 1700-tal till tidigt 1900-tal skedde en långsam omvandling mot det industrialiserade kapitalistiska system som skapat grunden för det moderna samhälle som vi lever i idag. Genom växande skatteintäkter från omvandlade arbets- och produktionsförhållanden kunde välfärdsstaten börja ta form. Detta innebar att staten började ta ett större socialt ansvar³ och en ekonomisk och moralisk frigörelse mellan föräldrar och deras barn började ta fart. En långsamt ökande medellivslängd orsakad av förbättrade levnadsförhållanden gjorde att andelen äldre växte vilket skapade ett behov av föregångarna till de ålderdomshem vi har idag. Fortfarande var dock barnens ansvar för sina gamla föräldrar något som var stadgat i lag. Särskilt uttalat var att kvinnorna hade som medborgerligt ansvar att vårda sina föräldrar när de nått en hög ålder (Odén 2002: 279 f).

Den lagstadgade omsorgs- och försörjningskyldigheten som barn hade för sina föräldrar togs bort ur den svenska sociallagstiftningen 1956 och ur familjelagstiftningen 1979 (Szebehely 2005: 133). Därmed blev Sverige ett av de fåtal länder som inte lade det formella omsorgsansvaret för de äldre på familjen utan på samhället. Även införandet av den allmänna ålderspensionen 1913 bidrog till att minska vuxna barns försörjningsansvar gentemot sina föräldrar (Sand 2004: 295). Denna utveckling var en del i social- och jämställdhetspolitiska strävanden som i de nordiska välfärdsstaterna gjorde det möjligt för kvinnor att förvärvsarbeta på ett sätt de tidigare inte kunnat. Det arbete som kvinnor tidigare utfört inom ramarna för familjehushållet flyttades ut på arbetsmarknaden genom satsningar och utbyggnad av den offentliga sektorn och gjorde det därmed möjligt för kvinnorna att få inkomster för sitt tidigare obetalda arbete och överlåta stora delar av omsorgsansvaret för åldersstigna anhöriga på samhället (Sand 2004: 295).

Idag är omsorgen om de äldre i Sverige ett formellt ansvar som åligger kommunerna genom den offentliga sektorn. Rätten till offentlig omsorg och ålderspension har individen intjänat genom eget förvärvsarbete. Ideologin bakom detta är att varje individ ska ha rätt, och tillgång till, socialförsäkringssystem oavsett vad andra familjemedlemmar tjänar (Sand 2004: 295). På detta sätt ska individens relativa självständighet och oberoende stärkas. I Sverige är det en utbredd uppfattning att den offentliga omsorgen är den bästa utföraren (Winqvist 1999:49). Många äldre föredrar att få hjälp av kommunen framför av anhöriga (Szebehely 2005:164).

Föreställningen om ett ”förr i tiden” då de gamla togs om hand av släktingar inom ramen för en storfamilj, och då detta var något naturligt och givet, är en seglivad uppfattning i det

³ Detta är naturligtvis starkt förenklat. Transformationen var en komplex historisk process men avsikten i detta avsnitt är endast att visa på några huvudsakliga historiska tendenser.

kollektiva minnet. Ofta används denna bild av "den naturliga familjen" för att kontrastera mot mer moderna familjeformer där känslan av ansvar, lojalitet och förpliktelse för sina nära antas ha minskat (Finch 1989: 81). Problemet med denna kontrastering och jämförelse är att den inte har historisk relevans. Stora grupper av omsorgsbehövande äldre är ett modernt fenomen och samhällets insatser för omsorgsbehövande är något som vuxit fram som svar på ett behov som tidigare inte funnits. I många familjer fanns det "förr i tiden" helt enkelt inga äldre (Odén 2002: 277). Frågan om familjesolidariteten var starkare förr är därför inte meningsfull att ställa eftersom många aldrig fick en möjlighet att sätta den på prov under liknande villkor som råder i dag.

Förskjutningen från formell till informell omsorg

Med en befolkning som lever allt längre upp i åldrarna innebär detta att andelen människor som behöver hjälp i sin vardag ökar. Emellertid har andelen äldre som får hjälp av den kommunala hemtjänsten minskat kraftigt från slutet av 1980-talet till början av 2000-talet. Beräkningar visar att sannolikheten att bli beviljad hemtjänst har minskat med 43% under denna period (Larsson 2006). Anhörigas hjälpinsatser har parallellt med denna utveckling ökat kraftigt. Särskilt gäller detta anhöriginnsatser för äldre kvinnor. Sannolikheten för ensamboende kvinnor att få hjälp av anhöriga ökade under samma period med 86 %. Denna utveckling gäller också män även om tendensen är starkare för kvinnor. Rätten till att få bistånd enligt Socialtjänstlagen har inte förändrats i sig, förändringen gäller snarare praxis bland biståndsbedömare där möjligheten att tillgodose behoven "på annat sätt" utreds i första hand. Att tillgodose behoven "på annat sätt" syftar i huvudsak till anhörigas möjligheter att ge hjälp och omsorg (Larsson 2006). Forskning visar också att det finns en könsaspekt i biståndsbedömningen. Har den äldre en kvinnlig anhörig i sin närhet är den mindre sannolikt att den äldre beviljas bistånd enligt Socialtjänstlagen (SoL) än om samme anhörig har en manlig potentiell anhörigvårdare (Sand 2004: 294). Könsaspekten gäller också överlappningen mellan anhörigas omsorgsinsatser och hemtjänsten. Bland äkta par är det vanligare att en kvinna vårdar sin make utan stöd från den formella omsorgen än vice versa. Sannolikheten för en kvinna som vårdar sin make att få hjälp från andra anhöriga är mindre än om det motsatta gäller; att en man ger omsorg till sin hjälpbehövande maka (Larsson 2006).

Syfte och frågeställningar

Syftet är att undersöka potentiella omsorgstagares föreställningar och förväntningar kring att ta emot personlig och kroppsnära omsorg av anhöriga. Syftet är även att undersöka hur föreställningar om kön påverkar inställningen till att ta emot personlig omsorg av manliga och kvinnliga omsorgsgivare.

Frågeställningarna är:

- Vilka föreställningar och förväntningar om mottagandet av omsorg från närstående män och kvinnor ger de potentiella omsorgstagarna uttryck för?
- Hur ser de på att ta emot personlig omsorg av sina söner och döttrar?
- Vilken betydelse har omsorgsgivarens kön för mottagandet av personlig omsorg?

Avgränsningar

I examensarbetet kommer jag att undersöka föreställningar och förväntningar om mottagande av informell och personlig omsorg hos respondenter ur den framtida och potentiella generationen äldre omsorgstagare. Det innebär att jag vänder mig till personer som ännu inte är i behov av personlig omsorg på grund av ålder eller funktionsnedsättning. Avgränsningen handlar också om att jag frågar dem i egenskap av potentiella mottagare av omsorg, inte som hjälpgivare. En ytterligare avgränsning är att föreställningarna om hjälpgivandet framförallt handlar om relationen barn och förälder.

En teoretisk avgränsning är att jag kommer att använda kön/genus som det primära analysredskapet i uppsatsen. Kön är en central variabel i omsorgsforskning men även andra faktorer kan vara relevanta. Av skäl som har dels med utrymme, dels med fokus att göra kommer jag inte att undersöka andra variabler i detta examensarbete.

Begreppsdefinitioner

Omsorg

Omsorg är utbyten mellan människor (Odratt 1992:204). Det kan vara att göra en vän en tjänst och på så sätt visa omsorg om denne. Omsorg kan vara en kärlekshandling som utförs mellan två personer som står i nära relation till varandra. Det kan också vara att hjälpa någon som inte klarar vissa sysslor själv mot betalning. Ett klargörande sätt att sätta ramar för omsorgsbegreppet är att använda Waerness (1996) distinktion mellan personlig service och omsorg. Att utföra personlig service innebär att ge hjälp med något mottagaren av den

personliga servicen kunde ha klarat själv, medan omsorg innebär hjälp med något som denne inte själv kan utföra (s. 204). Skillnaden ligger alltså inte i sysslorna, eftersom t ex hjälp med matlagning både kan vara en omsorgshandling och en personlig service, utan i relationen mellan omsorgsgivaren och omsorgstagaren (Szebehely 1996: 27). Jag kommer att använda begreppet omsorg som ett uttryck för praktiska och känslomässiga handlingar riktade mot personer som inte själva kan utföra dessa handlingar. Innehållet i omsorgen kan spänna över ett brett fält av uppgifter, allt från praktiska sysslor, känslomässigt stöd och tillsyn, till intim kroppslig vård (Szebehely 1994: 327).

Eliasson (1992) menar att ordboksdefinitionen av omsorg antyder det som hon betraktar som omsorgens viktigaste förutsättning; nämligen att ”förbindelsen mellan tanken, känslan och handens arbete inte kapas” (s. 175). Szebehely (1996) betonar på ett liknande sätt tre innebörder i förståelsen av omsorgsbegreppet; ”det är *praktiska* sysslor, utförda med *noggrannhet och omtanke* av en *känslomässigt* engagerad person. Begreppet omsorg säger därmed samtidigt något om *vad* som görs, om *relationen* mellan de inblandade parterna och om *kvaliteten* i det utförda arbetet” (s. 22). Ett sociologiskt perspektiv på omsorgsbegreppet, i en vid betydelse, kan betrakta omsorgen som ett grundläggande fundament i relationerna mellan människor eller till och med som ett centralt ”kitt” som hindrar samhället från att falla sönder (Lagergren et. al. 1982: 29).

Informell omsorg

Informell omsorg innebär ”olika former av hjälp och stöd som människor ger till familjemedlemmar, släktingar eller andra närstående utanför släktkretsen” (Szebehely 2006: 436). Andra benämningar kan vara anhörigomsorg eller anhörigvård. Synonyma begrepp som används när jag syftar på den som ger omsorg eller dennes omsorgshandlingar är anhörigvårdare, omsorgsgivare och anhöriginsatser. Synonyma begrepp när jag hänser till den som tar emot omsorg är: omsorgstagare, hjälptagare eller mottagare.

Graham (1999) menar att informell omsorg innehåller fyra centrala aspekter. Först och främst innebär den att ge omsorg till en annan person än sig själv. För det andra sker den informella omsorgen inom den informella sektorn, särskild från staten, marknaden och frivilligsektorn. En annan aspekt är att det handlar om obetalt arbete (s. 284 f). Denna aspekt är visserligen utmärkande men i Sverige finns möjlighet till olika former av ekonomisk ersättning för vård av anhöriga (se Sand 2000). Slutligen kännetecknas den informella omsorgen av att banden mellan omsorgsgivare och omsorgstagare utgörs av släktskap eller nära och personliga relationer. Det är detta som särskiljer den från frivilligsektorn där omsorg

förmedlas informellt (i meningen att den inte är knuten till den offentliga omsorgen) via organisationer (Graham 1999: 285).

Informella omsorgsgivare är ingen homogen grupp och villkoren för informella omsorgsgivare kan se mycket olika ut. Jeppsson Grassman (2001) har delat in omsorgsgivarna i olika omsorgstypologier. De som ger hjälp till någon i det egna hushållet dagligen eller flera gånger per vecka kallas för *anhörigvårdare*. De som dagligen eller flera gånger per vecka ger hjälp till någon utanför det egna hushållet kallas *omsorgsgivare* och de som ger hjälp till någon utanför det egna hushållet mer sällan kallas för *hjälpgivare* (Szebehely 2006: 441, Jeppsson Grassman 2001). Kvinnor utgör majoriteten av de omsorgsgivare som utför den personliga omvårdnaden med flest arbetstimmar medan män främst ger praktisk hjälp och service till sina omsorgsbehövande anhöriga (Jegermalm 2005).

Personlig omsorg

Med personlig omsorg avser jag hjälp med på och avklädning, hjälp med dusch/bad, hjälp till och från säng, stol, toalett, matning, tillsyn (Sand 2005: 200). Ett synonymt uttryck som jag använder i texten är kroppsnära omsorg.

Anhöriga

Begreppet anhörig definieras i Socialstyrelsens termbank som en ”person inom familjen eller bland de närmaste släktingarna”⁴. Ett problem med anhörigbegreppet är att det är universellt eftersom alla människor, i förhållande till någon, är anhöriga. Man kan vara anhörig genom blodsband men också genom andra relationer. En anhörig kan likaväl som en mor eller bror vara en vän eller arbetskamrat, allt beroende av hur man själv väljer att definiera och benämna relationen. Ett vanligt begrepp som används för att beteckna de som inte har blodsband eller juridiska band är ”närstående” (ibid). Ett annat problem med anhörigbegreppet är att det är reciprokt, dvs. det innefattar samtidigt både omsorgstagaren och omsorgsgivaren och kan därför skapa osäkerhet vem av parterna som avses (Jeppsson Grassman 2003:13). Av denna anledning är det viktigt att vara tydlig med hur man väljer att använda begreppet. I denna text är användningen av begreppet avgränsad till att röra relationen mellan förälder och barn. Jag kommer använda begreppet på ett sådant sätt att det framgår i texten när jag avser omsorgstagare eller omsorgsgivare som anhöriga.

⁴ <http://app.socialstyrelsen.se/Termbank/>

Kön och genus

Inom feministiskt orienterad forskning är det brukligt att positionera sig genom användandet av antingen kön eller genus. Under genusvetenskapens framväxt som vetenskaplig disciplin var det ett viktigt särskiljande eftersom man med begreppet genus ville betona begreppet som socialkonstruktivistiskt. Kön ansågs inte vara ett begrepp som avspeglade denna ståndpunkt utan betraktades istället som behäftat med gammalmodiga och biologistiska betydelser (Hirdman 2001:12-15). En annan distinktion mellan begreppen kön och genus är att det första ofta används mer som ett beskrivande begrepp medan det andra används som ett analytiskt dito (Bäckman 2003:15).

I denna uppsats kommer jag framförallt att använda mig av begreppet kön framför genus. Jag gör detta val på grund av att jag anser att det är ett begrepp som har en bättre empirisk förankring i en konkret vardagsverklighet till skillnad från genus som fjärrar sig från den empiriska nivån genom att implicera en teoretisk förförståelse. Man kan också uttrycka det som att kön är ett mer *emiskt* begrepp än genus. Med detta menas att kön bättre avspeglar en inifrånförståelse utifrån människors egna begreppsbyggnader (jfr Bäckman 2003:15). I likhet med Karin S. Lindelöf (2006) anser jag också att användandet av begreppet kön innebär en tydligare ståndpunkt eftersom det ”understryker allvaret i de faktiska relationer, påtagliga kroppar, konkreta handlingar och reella händelser som konstituerar oss som könade subjekt” (s. 20). Med användningen av begreppet kön avser jag dock inte någon annan betydelse än den man lägger i genus. Jag förstår kön på samma sätt som Hirdman (2001) definierar genus; som tankar, praktiker, vanor och föreställningar om människor som kön (s. 14) men med en tydligare koppling till den levda kroppen (jfr Thurén 2003). Kön blir alltså här till ett begrepp som täcker in både natur och kultur (jfr Widerberg 1998). Min förståelse innebär en betoning på kön som en social konstruktion där kategoriseringar som maskulinitet och femininitet inte existerar oberoende av en social verklighet utan att de ständigt ”görs” genom upprepade praktiker. Butler (1990) benämner detta iscensättande av föreställningar om kön som *performance*. Hon skriver: ”Gender is the repeated stylisation of the body, a set of repeated acts within a highly regulatory frame that congeal over time the appearance of substance, of a natural sort of being” (Butler 1990: 43-44). I texten kommer jag dock att använda mig av begreppet genus vid olika tillfällen. Detta är när jag vill vara den refererade författaren trogen och använda det begrepp som denne föredrar.

2. TIDIGARE FORSKNING

I detta kapitel redovisas de studier och den forskning som jag uppfattar som mest relevanta för detta examensarbete. Avsnittet inleds med en genomgång av de forskningsperspektiv som dominerat forskningsområdet informell omsorg i Sverige. Detta följs sedan upp av en kortare genomgång av främst brittiska omsorgsforskarens forskning.

Svensk tidigare forskning

I Sverige har, i en jämförelse med den internationella forskningen, informell omsorg varit ett område som det funnits förhållandevis lite forskning om. Forskningen har istället främst inriktats på den offentliga omsorgen, vilket är något som kan kopplas samman med de nordiska välfärdsstaternas omfattande satsningar på en utbyggnad av den offentliga omsorgen. Sedan 1990-talet har dock den informella omsorgen givits ett ökat forskningsintresse mot bakgrund av minskande offentliga insatser, omprioriteringar inom kommunernas institutionsboende och hemhjälp samt en förskjutning mot anhörigansvar (Hansson, Jegermalm, Whitaker 2000: 15, Sand 2005: 197 f).

Szebehely (2006) skriver att den dominerande typen av forskning om informell omsorg bygger på frågor riktade till den som är i behov av omsorg. Den har till stor del inriktat sig på att besvara frågor om hur många äldre som får hjälp av anhöriga samt erfarenheter av att få hjälp av anhöriga och andra närstående med konkreta hjälpuppgifter såsom städning, tvätt, matlagning, personlig hygien etc. Studier riktade till omsorgstagare bygger till stor del på SCB:s undersökningar av levnadsförhållanden (ULF) som sedan 1980 inkluderat frågor om informellt hjälpgivande i sina frågeformulär. ULF-studierna har gjort det möjligt att göra jämförelser över tid samt att belysa omsorgsmönster bland olika grupper. Sammantaget visar studierna att andelen informella omsorgsgivare ökar i takt med att den offentliga hjälpen minskar. Ett könsperspektiv på uppgifterna visar att denna förändring berör kvinnor mer än män (Szebehely 2005: 156). Dessa studier är av en mer kvantitativ art och belyser mönster och attityder men de ger ingen närmare insikt i vad det innebär att ta emot omsorg från anhöriga.

Det andra huvudsakliga forskningsperspektivet har riktat frågorna mot dem som ger omsorg. Då har det till stor del handlat om att besvara frågor om hur vanligt det är att ge omsorg samt vilka de informella omsorgsgivarna är och vilken typ av omsorg de utför (Jeppsson Grassman 2001, Jegermalm 2005). Resultaten av dessa frågeställningar visar att ca

två tredjedelar av den totala omsorgen utförs av anhöriga (Szebehely 2005: 170), att det oftast är en familjemedlem som tar på sig rollen som huvudsaklig hjälpgivare samt att denna familjemedlem oftast är en make/maka eller en dotter (Hansson, Jegermalm, Whitaker 2000:43). Indelningen av omsorgsgivarna i typologier visar samstämda mönster. Kvinnor står i högre grad än män för de mer omfattande omsorgsinsatserna som innefattar personlig omsorg och omvårdnad medan män som omsorgsgivare återfinns inom en kategori där hjälp med praktiska göromål utgör den huvudsakliga omsorgen (Jeppsson Grassman 2001, Jegermalm 2005).

Inom omsorgsforskningen har frågor som berör den personliga omsorgen, eller den fysiska, kroppsnära, kontakten mellan omsorgsgivare och omsorgstagare, inte fått någon nämnvärd uppmärksamhet. Ett exempel på forskning som emellertid till viss del berör ämnet är Sands (2000) avhandling om anställda anhörigvårdares situation. Hon tar upp och fokuserar några intimitetsaspekter i relation till upplevelsen av att ge omsorg till en anhörig. Utgångspunkten är antagandet att kroppslig omvårdnad påverkar såväl givaren som mottagaren och att anhörigrelationen tillför en dimension som särskiljer det informella omsorgsgivandet från övrig vård och omsorg. Hon ställer frågor som rör hur vanligt det är att ge hjälp med personlig omsorg och om denna hjälp upplevs som ett problem av anhörigvårdarna. Hon undersöker också om denna hjälp påverkar eller förändrar relationen mellan givare och mottagare av omsorg. Majoriteten av anhörigvårdarna i hennes studie gav hjälp med olika typer av hygienrelaterade uppgifter. Skillnaderna mellan män och kvinnors hjälpgivande var i denna kategori av omsorgsuppgifter mycket små, dock var det tydligt att likheten mellan könen endast gällde hjälpgivare och hjälptagare som var sammanboende. Manliga omsorgsgivare som inte bodde tillsammans med den anhörige gav i betydligt mindre utsträckning sådan hjälp än kvinnor i motsvarande situation. En annan skillnad mellan könen var att män i nästan dubbelt så hög utsträckning upplevde obehag förknippat med det kroppsnära omsorgsgivandet (s. 191 f). På frågan om hur relationen mellan omsorgsgivare och omsorgstagare förändras eller påverkas visar svaren att cirka hälften av anhörigvårdarna inte anser att relationen har förändrats. Detta gällde oavsett könstillhörighet. Den andra hälften av svaren uppger att relationen har förändrats, men både till det bättre och till det sämre. Sammantaget visar Sands resultat att ett vård/omsorgsansvar för en anhörig ganska sällan påverkar relationen negativt (ibid. 193, 199).

Internationell tidigare forskning

Den internationella forskningen om informell omsorg har en betydligt längre tradition än den i Sverige. Dock finns det svårigheter med att applicera dessa forskningsresultat på svenska förhållanden eftersom de nordiska välfärdsstaterna skiljer sig från andra europeiska och utomeuropeiska länder. Skillnaderna rör bland annat kvinnors höga förvärvsverksamhet, modern lagstiftning och familjepolitik vilket är något som har stor betydelse för den informella omsorgens gestaltning och villkor och gör det svårt att applicera olika länders forskningsresultat på varandra (Johansson 1991: 13, Sand 2004: 295). Samtidigt ska man bära i minnet att omsorg som fenomen rör vid elementärt mänskliga och emotionella frågor vars jämförelseförmåga inte låter sig inskränkas av skillnader mellan nationer.

Inom anglosaxisk omsorgsforskning har ett kvinnovetenskapligt perspektiv varit vanligt förekommande och då med två huvudsakliga riktningar. En riktning som betonat arbetsinnehållet och sett omsorg som en kvinnoförtryckande praktik och den andra som betonat omsorgens emotionella aspekter och dess meningsskapande aktiviteter (Szebehely 1996: 25). I den nutida omsorgsforskningen har man lämnat denna dikotomisering och betraktar nu omsorgen som både ett fysiskt och emotionellt arbete. En forskare som tidigt bidrog till att uppmärksamma det informella omsorgsgivandet utifrån ett genusperspektiv var Clare Ungerson (1987). Hennes småskaliga och kvalitativt inriktade studie ställde frågor om motiv till omsorgsgivande, olika förhållningssätt mellan män och kvinnor och könsidentiteter i förhållande till omsorgsgivandet. Med dessa frågor ville hon belysa hur framförallt kvinnor förhandlas in i en omsorgsgivarroll i sina familjer. De två huvudsakliga faktorerna som avgjorde vem som blev omsorgsgivare var kön och relation mellan hjälpgivare och mottagare. Ungerson antyder också att det kan vara en fråga om (egen)makt, att omsorgsgivandet blir till ett ansvar för den familjemedlem som relativt sett har det sämst ställt i fråga om karriär och självförtroende. Hon tolkar dessa olika förhållningssätt dels som ett sätt för kvinnorna att förverkliga en feminin könsidentitet, dels som ett sätt att uppfylla de förväntningar som könsroller ställer på dem.

En annan omsorgsforskare som haft ett liknande perspektiv är Hilary Graham. I antologin *A Labour of Love* (1983) diskuterar hon med sitt bidrag vad det innebär och får för konsekvenser att ge omsorg till någon. Hennes syfte var att synliggöra och diskutera omsorgsarbetet som skett inom familjens lyckta dörrar samt att demonstrera hur det har en tydlig könsprägel. Ungerson (1987) och Graham (1983) har det gemensamt att de betraktar omsorg som ett arbete som utförs av kvinnor och som riktar sig till familjemedlemmar till

vilka de har känslomässiga band och att detta arbete är något som måste fortsätta även när kärleken och omtanken sviktar och försvinner.

Den brittiska sociologen Sara Arbers bidrag till forskningen handlar till stor del om åldrande, omsorg, klass och genus. Hon har bland annat belyst hur mäns bidrag till den informella omsorgen ofta glöms bort (Arber & Gilbert 1989), hur könsskillnader i anhörigomsorgen ser ut (Arber & Ginn 1999) och hur klasskillnader påverkar tillgången till och behovet av informell omsorg (Arber & Ginn 1997).

3. METOD

Följande kapitel redovisar examensarbetets metodologiska perspektiv och val av forskningsmetod. Jag redogör också för tillvägagångssätt och hur bearbetningen och analysen av materialet har gått till. Här diskuteras även resultatens tillförlitlighet och intervjupersonerna presenteras. Avsnittet avslutas med några etiska överväganden.

Forskningsansats

Viljan att förstå och undersöka hur blivande äldre, eller potentiella omsorgstagare, tänker kring att ta emot omsorg från anhöriga deklarerar att examensarbetet har ett hermeneutiskt kunskapsintresse och en tolkande ansats. Med en hermeneutisk ansats söks den typ av kunskap som uppkommer genom en inifrånförståelse av människors perspektiv och synsätt. Denna inifrånkunskap kan nås genom en empatisk förståelse och tolkning av individers meningsskapande i den sociala världen (Eliasson 1995:117). Gilje och Grimen (1992) beskriver hermeneutiken som en metodlära för tolkning och förståelse av meningsfulla fenomen (s 176 f). Meningsfulla fenomen kan vara många typer av uttryck i den sociala världen; exempelvis förväntnings- och beteendemönster, normer och värderingar och det karakteristiska är att de behöver tolkas för att kunna förstås (s 175).

Förförståelse

Inom hermeneutiken betraktas forskarens förförståelse som en produktiv utgångspunkt som bildar förutsättningar för formuleringen av forskningsfrågorna (Thomassen 2007:194). Utan förförståelse är ingen förståelse överhuvudtaget möjlig. Gilje och Grimen (1992) skriver att förförståelsen vanligtvis består av tre komponenter; språk och begrepp, trosuppfattningar och personliga erfarenheter. De språkliga begreppen bildar ett perspektiv eller synfält och kan

bestämna vad betraktaren ser och inom vilka språkligt begreppsliga ramar detta kan tolkas. Trosuppfattningar som ingår i förförståelsen utgörs av forskarens ontologiska föreställningar om hur världen är beskaffad (s. 184 ff). Vad gäller mina egna ontologiska föreställningar som kan tänkas ha haft betydelse för ämnesvalet, för hur jag väljer att angripa och betrakta det studerade fenomenet, är en föreställning om att genus är något som har stor betydelse för hur människor organiserar och strukturerar sina liv. Detta har gjort att jag har fått upp ögonen för den informella omsorgen som en arena där genus tar en central plats och jag har formulerat mina forskningsfrågor därefter.

Kvalitativ metod

Kvalitativa metoder används när man vill undersöka "tyst" kunskap eller underförstådda teorier om världen utifrån aktörers subjektiva upplevelsevärldar. Det handlar alltså inte om att undersöka hur vanligt ett fenomen är eller hur det fördelar sig över en population. Med kvalitativa metoder söks istället en nyanserad förståelse av ofta komplexa fenomen (Repstad 1988: 11 f). Det som dock främst definierar kvalitativ forskning är dess metoder, det sätt som data samlas in och analyseras på (Denscombe 2000: 243). I detta examensarbete söker jag kunskap om hur potentiella omsorgstagare talar kring och föreställer sig att ta emot personlig omsorg av anhöriga. Det är ett syfte som undersöker skilda uppfattningar och förhållningssätt som ofta ligger dolda i personliga och outtalade tankar och idéer. Det är därför också ett syfte som kräver viss flexibilitet, något som kvalitativa metoder kan erbjuda.

En vanlig kritik som riktas mot kvalitativa metoder formuleras i termer av bristande vetenskaplighet och trovärdighet vilket bland annat kan relateras till forskarens subjektiva förförståelse och inblandning i forskningsfältet. Att eftersträva en öppenhet i förhållande till den studerade verkligheten och en genomskinlighet i tillvägagångssätten blir därför viktiga principer att upprätthålla för den kvalitative forskaren (Eliasson 1995:119).

Intervjuer som datainsamlingsmetod

Den intervjuform jag har valt att använda mig av liknar det som Kvale (1997) kallar för en halvstrukturerad livsvärldsintervju vars syfte är att "erhålla beskrivningar av den intervjuades livsvärld i avsikt att tolka de beskrivna fenomenens mening" (s. 13) (se bilaga 1). Denna typ av intervju lägger fokus vid intervjupersonen och lämnar utrymme för denne att utveckla sina tankar och resonemang om ämnet (Denscombe 2000: 135). Strukturen som intervjuerna planeras enligt används för att kunna sammanställa materialet och skapa jämförbarhet (May

2001:151). Med jämförbarhet avses här inte en ambition att kunna skapa ett material med skarpa linjer, utan mer ett sätt att bilda underlag för att diskutera skillnader och likheter i förhållningssätt mellan de olika intervjupersonerna.

Urval

Kriterierna för urvalet av intervjupersoner var att de skulle vara över 65 år men under 80 år, att de skulle ha barn som bor inom pendlingsavstånd till den egna bostaden samt att de i dagsläget inte skulle vara i behov av särskild omsorg från vare sig anhöriga eller den offentliga äldreomsorgen. Tanken bakom det första kriteriet var att de skulle vara i en ålder då man kan förvänta sig att tankar om det egna åldrandet börjat ge sig till känna och formuleras mer konkret (än man kan förvänta sig att det gör hos yngre personer). Att intervjupersonerna skulle ha egna barn som bodde i närheten var ett kriterium som handlade om att det skulle finnas potentiella och framtida omsorgsgivare i den närmsta familjen. Anledningen till att intervjupersonerna inte skulle vara i behov av omsorg i dagsläget var att jag ville diskutera framåtsyftande *föreställningar*, inte konkreta situationer.

Principen för urvalet av respondenter till examensarbetet kan närmast liknas vid det som Denscombe (2000) kallar för subjektivt urval (s. 23). Detta innebär att jag, utifrån mina urvalskriterier samt tillgängliga intressenter, har valt respondenter som jag har trott kan ge värdefull information. Rosengren och Arvidsson (2002) skriver att det är missvisande att tala om urval i kvalitativa och utforskande studier. De skriver att man snarare *väljer* studieobjekt och att den styrande principen bör vara att eftersträva informationsrikedom framför att tillämpa rättvisekriterier eller sannolikhetsurval (s. 123 f).

Tillvägagångssätt

Inför materialinsamlingen kontaktade jag Pensionärernas Riksorganisation (PRO) i Malmö för att via dem komma i kontakt med intervjupersoner. Denna väg visade sig inte vara framkomlig⁵, trots organisationsrepresentanters goda vilja, varför jag istället gick vägen via vänner och bekanta för att sprida min förfrågan. De sju intervjuer som examensarbetet bygger på är ett resultat av detta tillvägagångssätt. Här bör nämnas att jag känner två av de intervjuade sedan innan. Min relation till dessa personer betecknar jag som nära. De resterande fem intervjupersonerna känner jag inte personligen. Att i en intervjusituation känna

⁵ En förfrågan om medverkan till intervju skickades ut via ett medlemsblad till PRO:s samtliga medlemmar i Skåne utan att någon visade intresse för att vara med. Förklaringen kan ha varit att PRO:s aktiviteter led mot ett sommaruppehåll.

en informant personligen har både för- och nackdelar. En fördel, som visserligen beror på hur relationen mellan intervjuare och informant ser ut, kan vara att man utan större ansträngning kan inleda samtalet och relativt snabbt nå in till det personliga planet. En uppenbar nackdel kan vara att både intervjuare och informant missar att förklara eller förtydliga somliga saker om man utgår från att man har en gemensam förståelse eller kunskap om något ämne. En annan nackdel kan vara att vissa frågor blir särskilt känsliga om de på något sätt rör vid den personliga relationen. Detta kan leda till att intervjuaren undviker att ställa vissa frågor för att skona informanten eller att denne försöker undvika att svara på känsliga frågor. Vad gäller de faktiska intervjusituationerna där denna problematik förverkligades upplevde jag dock att det snarare var en fördel att känna informanterna. Dessa intervjuer resulterade i mycket öppna och givande samtal och förutom att ge rik information till examensarbetet gav de oss möjlighet att föra ämnen som man annars sällan för på tal. Jag upplevde att detta gjorde att vår relation fördjupades och att min förståelse för dem stärktes.

Sex intervjuer genomfördes i intervjupersonernas bostäder. En genomfördes på ett café. Intervjuerna varade mellan 30-90 minuter. Som underlag använde jag mig av en intervjumall där frågor som var menade att vara av diskussionskaraktär var nedtecknade. Att jag föreställde och önskade mig att intervjun närmast skulle likna ett samtal eller diskussion var något som jag upplyste informanterna om innan intervjuerna påbörjades. Detta gjorde jag för att stimulera till en avslappnad och öppen stämning samt för att avdramatisera intervjusituationen som annars lätt kan få en karaktär av en utfrågning. Intervjuerna spelades in digitalt och transkriberades sedan. I redovisningen av empirin har jag gjort några mindre redigeringar av de intervjuades citat. Detta har jag gjort för att underlätta läsbarheten men utan att göra våld på citatens mening och innehåll.

Intervjupersonerna

Sju personer har intervjuats till examensarbetet. Av dessa är tre hemmahörande i Stockholmsområdet och de resterande fyra i Skåne-regionen. Samtliga bor i tätort/storstad. Tre personer är födda på 1930-talet och fyra är födda på 1940-talet. Samtliga är födda i Sverige av svenska föräldrar. Alla förutom två har någon form av högre utbildning. Det är med andra ord ett snävt urval av intervjupersoner som har gjorts med avseende på klass och etnicitet. Jag vill också klargöra att intervjuerna med de gifta paren genomfördes individuellt.

Här presenteras intervjupersonerna:

Lena	72 år	Änka	Två söner
Anita	66 år	Gift	Två söner och en dotter
Gun	65 år	Ensamstående	En son
Sonja	72 år	Gift med Torsten	Två söner och en dotter
Torsten	79 år	Gift med Sonja	Två söner och en dotter
Marianne	68 år	Gift med Gunnar	Två söner och en dotter
Gunnar	69 år	Gift med Marianne	Två söner och en dotter

Metodologiska konsekvenser av avgränsningar och urval

Jag har gjort valet att undersöka föreställningar och förväntningar om mottagande av personlig omsorg hos personer som ännu inte befinner sig i en situation där detta är en verklighet. Anledningen till detta tillvägagångssätt är att jag tror att det kan vara lättare att diskutera och närma sig dessa frågor om man inte hänvisar till en konkret och faktisk situation. Om man frågar med hänvisning till en faktisk omsorgssituation tror jag att det unika i just den relationen kan ligga i vägen för ett öppet samtal. Det innebär att jag endast kommer att kunna säga något om attityder och förväntningar, inte om faktiska erfarenheter. Detta avgränsade urval innebär också att jag måste förhålla mig till några av de problem och risker som det kan medföra. Ett problem är att det kan vara svårt för respondenterna att föreställa sig själva i rollen som mottagare av omsorg vilket skulle kunna medföra en risk för abstrakta resonemang. De har kanske inte alls haft anledning att fundera över den typen av konsekvenser av sitt eget åldrande. En annan risk finns i det att människor tenderar att framställa relationer till andra i ett fördelaktigt ljus, som något som fungerar, oavsett om detta är fallet eller ej (Finch 1989: 6). Ännu en risk kan vara att svaren på frågor om betydelsen av omsorgsgivarens kön kan uppvisa en tendens till politisk korrekthet, dvs. att respondenterna vill leva upp till egna, och andras, krav och förväntningar på jämställdhetsideal.

Bearbetning och analys av det empiriska materialet

Alasuutari (1995) liknar analyser i kvalitativ forskning vid att lösa gåtor. Med detta menar han att gåtan som ska lösas är själva det studerade fenomenet och ledtrådar och spår till lösningen söks i det empiriska materialet. På samma sätt som svaret på en gåta inkluderar samtliga delar av ledtrådarna ska den kvalitativa analysen ge en tolkning av det studerade fenomenet som inte står i motsats till, eller utesluter, någon av de empiriska observationerna (s 16). Detta är ett förhållningssätt som kan tvinga forskaren att ompröva sina teoretiska utgångspunkter och antaganden eftersom varje representation av det studerade fenomenet är lika viktigt och ett

undantag kan vara tillräckligt för att tvingas tänka om. Detta relaterar till ett av hermeneutikens centrala begrepp; den hermeneutiska cirkeln, som handlar om sambanden mellan helhet och del, mellan det vi ska tolka, förförståelsen och tolkningens kontext. Begreppet handlar om hur vi i tolkningsprocessen hela tiden måste pendla mellan tolkningen av enskilda delar och helheten och vice versa. För att kunna motivera en tolkning av en enskild del måste vi ha en tolkning av helheten och för att kunna tolka helheten måste vi kunna hänföra detta till de enskilda delarna (Gilje & Grimen 1992: 190-193).

Det finns inga standardregler för hur bearbetning och analys av ett kvalitativt material ska genomföras, dock kan man urskilja några generella förhållningssätt och tekniker (Kvale 1997: 165). Mitt tillvägagångssätt för att analysera intervjuerna har gjorts med det som Kvale (1997) kallar för ad-hoc-teknik. Det är en teknik som ger uttolkaren stora friheter att ta sig an sitt material för att skapa mening och se samband (s. 184 f). Konkret har denna teknik inneburit att jag har läst igenom intervjuerna för att söka efter teman och innebörder som kan ha betydelse för mina forskningsfrågor. I läsningen har jag växlat mellan att läsa intervjuerna på en mer detaljorienterad nivå och en mer övergripande. På detta sätt har jag försökt tillåta nya teman och innebörder att ta form utan att bli låst i de tolkningar jag gjorde under den första anblicken (eller redan under intervjun). Detta empirinära förhållningssätt har kombinerats med ett mer teorinära genom att jag också har låtit en teoretisk förståelse utgöra utgångspunkt för hur jag på en analytisk nivå har tolkat materialet. Widerberg (2002) förordar en kombination mellan dessa två förhållningssätt och menar att tyngdpunkten bör ligga på det empirinära eftersom det är viktigt att göra det möjligt att utmana teorier när det är möjligt (s 145).

En risk i tolkningen av kvalitativa material som jag har försökt att göra mig medveten om är att det är lätt hänt att man överförenklar och missar komplexiteten i det intervjupersonerna förmedlar. En annan risk är att man kan förlora sig i teoretiska perspektiv som skymmer sikten för den verklighet som är viktig för aktörerna (Repstad 1988).

Resultatens tillförlitlighet

Validitet

Validitet handlar om att säkerställa att det empiriska begreppet, och mätningen av det, är giltigt för det teoretiska begreppet, dvs. om man mäter det man avser att mäta (Rosengren & Arvidson 2002:195). Kvalitativ forskning handlar emellertid inte så mycket om att mäta utan

lägger istället tonvikten på att kontrollera, ifrågasätta och kritiskt granska hållbarheten och trovärdigheten i de teoretiska och metodologiska förutsättningar som en studie har (Kvale 1997: 261). Det mest övergripande hotet mot validiteten i detta examensarbete är, som jag ser det, att intervjuerna handlade om något som ännu inte har hänt och kanske inte heller kommer att hända. En risk med detta upplägg är att jag så att säga planterade idéer i intervjupersonernas föreställningsvärld eftersom vi utgick från min förförståelse och problemformulering. En förutsättning för att validiteten i en studie ska vara god måste ju vara att frågan som ställs till respondenterna är relevant för dem och deras livssituation. Mina idéer och förväntningar på att intervjupersonerna skulle ha reflekterat över den kommande ålderdomen och det eventuella omsorgsbehov som den skulle kunna innebära för dem visade sig dock vara riktiga. Alla intervjupersoner (utom en) sade att dessa frågor var mycket närvarande i deras liv och att de funderat mycket på dem. I slutet av intervjuerna ställde jag också en kort utvärderingsfråga för att höra efter om frågorna hade varit svåra att svara på. Detta menar jag är något som stärker validiteten i detta examensarbete.

Reliabilitet

En intervju är ett mellanmänniskt samtal om ett tema av ömsesidigt intresse med det speciella kännetecknet att intervjuaren systematiskt ställer frågor och lyssnar till respondenten. Intervjusituationen kännetecknas också av en maktassymetri som bestäms av att det är intervjuaren som definierar situationen och styr förloppet (Kvale 1997: 117 f). Detta kan innebära att intervjuaren mer eller mindre medvetet påverkar respondenten att svara på ett sätt som han/hon annars inte hade gjort. Dessa implikationer handlar till stor del om en studies reliabilitet, dvs. graden av tillförlitlighet, vilken kan skadas eller hotas om intervjuaren ställer alltför ledande frågor under intervjun. Kvale (1997) anser att det ofta läggs för stor vikt vid reliabilitet i kvalitativa intervjustudier. Att räddhågset avhålla sig från att ställa ledande frågor menar han är något som kan ligga i vägen och hindra ny och intressant kunskap från att komma fram. Han menar dessutom att ledande frågor kan stärka intervjusituationens reliabilitet genom att de prövar tillförlitligheten i intervjupersonernas utsagor och att ledande frågor i denna mening snarare används för sällan än för ofta (s.146). Den påverkan som intervjuaren har på respondenten kan också benämnas som "intervjuareffekten" (Denscombe 2000: 138). Med detta begrepp avses hur kön, social tillhörighet, etnicitet, ålder och annat kan påverka hur informanten upplever frågorna och intervjusituationen och kan tänkas svara med hänsyn till intervjuarens förväntningar. Denna effekt är svår att styra över men det är viktigt att reflektera över vilken påverkan intervjuareffekten kan tänkas ha haft.

Etiska överväganden och individskydd

I arbetet med materialinsamlingen har jag eftersträvat att följa de forskningsetiska principer för individskydd så som de formulerats av vetenskapsrådet⁶. De fyra huvudprinciperna sammanfattas i följande rubriker: informationskravet, samtyckeskravet, konfidentialitetskravet och nyttjandekravet. Dessa principer sammanfattar de krav som en forskare måste förhålla sig till för att ge respondenterna skydd mot kränkningar eller otillbörlig insyn i deras liv. Det är också principer som, om de kommuniceras och efterföljs, ska ge respondenterna en känsla av trygghet som sedan kan avspeglas i intervjusituationen. I denna studie innebär individskyddet att jag har gett informanterna fingerade namn och uteslutit sådan information som gör att de skulle kunna identifieras. Jag avslöjar inte var individerna är bosatta specifikt utan endast berättat vilken region de kommer ifrån. Jag informerade informanterna om att intervjumaterialet skulle skyddas och raderas efter att uppsatsen blivit examinerad. Jag förklarade också att ingen utomstående skulle kunna härleda eller identifiera det de sagt under intervjuerna via de citat som används i uppsatsen.

Jag upplevde inte att jag konfronterades med några svåra etiska frågor under materialinsamlingen. Det fanns dock en fråga som fick mig att tvivla på mitt eget etiska förhållningssätt. En av informanterna menade att frågor om hur hans framtida omsorgsbehov ska lösas var något som han inte reflekterat över tidigare. Att jag, genom mina frågor, implicerade att han på sin ålders höst skulle bli skröplig och behövande var något som jag själv tyckte kändes fel.

Fortsatt framställning

I det följande presenteras en bakgrund till den informella omsorgen utifrån ett historiskt och ett aktuellt perspektiv. Därefter följer de teoretiska referensramarna som visar vilka utgångspunkter och perspektiv jag använder för att förstå mitt material. Resultatredovisningen som följer är uppdelad i tre centrala avsnitt som relaterar till examensarbetets frågeställningar. Examensarbetets sista kapitel är den avslutande diskussionen som sammanfattar de huvudsakliga resultaten och diskuterar det som jag uppfattat som mest intressant.

⁶ För källa se <http://www.vr.se/download/18.668745410b37070528800029/HS%5B1%5D.pdf>

5. TEORETISKA REFERENSRAMAR

Följande kapitel redovisar de teoretiska perspektiv och referensramar som ligger till grund för uppsatsen. Kapitlet inleds med en förklaring av den ontologiska utgångspunkt som examensarbetet har. Det följs sedan av en diskussion om hur jag väljer att betrakta det teoretiska begreppet kön. Sist skriver jag om hur kön och omsorg kopplas samman genom föreställningar om manliga och kvinnliga förhållningssätt till omsorg.

Social konstruktivism

En grundläggande teoretisk utgångspunkt för examensarbetet är socialkonstruktivism. Det är också en utgångspunkt som är genomgående i övriga teoretiska perspektiv och begrepp som används i arbetet. Redovisningen av detta perspektiv kunde dock lika väl vara disponerat i metodavsnittet under rubriken "förförståelse" eftersom det mer utgör en grundläggande syn på hur den sociala världen är konstituerad än ett användbart teoretiskt verktyg. Avsikten med en tillämpning av ett socialkonstruktivistiskt perspektiv i examensarbetet är att förstå ideal och förväntningar kring relationer mellan föräldrar och barn (avseende omsorg) som något som speglar olika sociala positioner som i sig är socialt konstruerade. Perspektivet används också som utgångspunkt för diskussioner om kön och kropp. När man talar om kön, åldrande och kropp är det emellertid viktigt att påpeka att allt inte är sociala konstruktioner. Åldrande kroppar är något mycket påtagligt och verkligt och det är faktiska skeenden, inte sociala konstruktioner av processer, som individen upplever.

Jag är medveten om att socialkonstruktivism är ett komplext begrepp med ett filosofiskt djup. Det rör vid stora frågor som språk, kunskap och mänskligt handlande och därför borde det kräva en mer långtgående diskussion om hur långt man är villig att gå i de ontologiska föreställningarna om hur djupt sociala konstruktioner verkar. Jag väljer dock att inte ge plats åt denna diskussion här utan begränsar mig till att tala om socialkonstruktivism som ett kritiskt perspektiv.

Wenneberg (2001) skriver att socialkonstruktivismen har betraktats som en uppgörelse med traditionella synsätt så som positivism, realism och rationalism och verkat som en kritisk kraft som inte tar det direkta eller omedelbara för givet (s. 10). En vanlig utgångspunkt för perspektivet är att verkligheten är socialt konstruerad och att den förmedlas genom språket. Med detta menas att bakom det som uppfattas som verklighet ligger mänskligt

framförhandlade överenskommelser om vad verkligheten är. På samma sätt förhåller det sig med språket; att det språk som förmedlar denna verklighet i sig är en social konstruktion i och med att ordens betydelse har kommit till i efterhand genom det mänskliga användandet. Det finns alltså ingen naturlig koppling mellan orden i språket och de ting som orden refererar till (ibid. s. 61). Detta har sammantaget innebörder för hur normer reproduceras och upprätthålls inom den sociala världen, dvs. hur människor skapar sammanhang och en förståelse av verkligheten. Att till exempel använda ett socialkonstruktivistiskt perspektiv på en social företeelse som familjen kan då innebära att man ifrågasätter och kritiskt granskar det som kan uppfattas som naturliga eller förgivettagna ideal och sanningar om hur relationer inom familjer tar sig uttryck.

Ett viktigt påpekande att göra när man använder ett socialkonstruktivistiskt perspektiv på ett empiriskt material är att den analys som jag gör också är en konstruktion, att min analys är ett av många sätt att tolka materialet. Den tolkning jag gör kan dessutom bidra till att reproducera och befästa idéer och diskurser om exempelvis manligt och kvinnligt. Det är detta som Law (2004) vill betona genom sitt argument att vetenskapliga metoder och analyser inte bara hjälper till att beskriva sociala verkligheter utan att de också bidrar till att skapa dem.

Kön

Det kritiska perspektiv som socialkonstruktivismen utgör hänger också samman med begreppet kön. Jag har redan i begreppsdefinitionerna förklarat vad jag avser med begreppet kön och hur det innebär en betoning på kön som en social konstruktion, dvs. hur det är något som ständigt ”görs” genom upprepade praktiker. Det betraktas följaktligen som något socialt förmedlat och historiskt föränderligt.

Teorier som försöker förklara genus som den grundläggande ordningen kring vilken världen struktureras får ofta utstå kritik för att vara för dogmatiska och ensidiga. Bland dessa teorier kan Hirdmans (2004) genussystemsteori nämnas. Bland annat har hon kritiserats för att hon ger en allt för endimensionell förklaring till könsordningen. Carlsson Wetterberg (2004) skriver: ”Jag skulle för min del vilja hävda att vi inte på den konkreta nivån, lika lite som på en högre abstraktionsnivå, kan urskilja enfaktorförklaringar, utan att det här är en fråga om ett komplext samspel av dominerande värderingar och ett normsystem, av faktiska livsvillkor och handlingsmönster – ett samspel som riskerar att döljas om verkligheten pressas in i slutna kategorier och system” (s. 142). I detta examensarbete vill jag använda mig av ett perspektiv som gör att detta öppna förhållningssätt blir möjligt. Även om genus framstår som den enskilt

viktigaste faktorn för hur den informella omsorgen organiseras vill jag undvika att tolka allt i termer av strukturell kvinnlig underordning. Jag vill istället betrakta alla sociala relationer som innehållande ett mått av frihet där de interagerande individerna inte är helt underordnade en dominerande struktur. Jag vill öppna upp för en tolkning av empirin som tillåter komplexiteten bakom människors föreställningar att komma fram utan att låsa mig i fasta tolkningsscheman.

Finch och Mason (1993) som har gjort en studie av hjälprelationer mellan anhöriga skriver att genus är grundläggande för hur mönster i familje- och ansvarsförhållanden tar sig uttryck men inte på det förenklade sätt som ofta antas. I deras studie uppvisar både män och kvinnor en sådan variation av åsikter, förväntningar och normer att ett lika-med-tecken mellan kvinnor och omsorgsansvar inte låter sig placeras. Finch och Mason anser att det inte är fruktsamt att tänka på män och kvinnor som bärare av olika könsbestämda och fixerade normsystem, eller att män och kvinnor har olika sätt att tänka kring och värdera omsorgs- och moralfrågor. Istället ska man fokusera på de meningar som män och kvinnor förmedlar till dem de förhandlar med. Skillnader i hjälp och ansvarsmönster är alltså vare sig en konsekvens av olika moraluppfattningar utan snarare ett resultat av olika unika relationer och de förhandlingar som sker inom och mellan dessa relationer.

Kön och omsorg

Med boken *Kvinnor och omsorgsarbete* diskuterade den norska sociologen Kari Waerness (1983) omsorgsarbetets koppling till vad hon kallade för en "husmorsideologi" där husmorskompetens och husmorsnormer är det som karakteriserar omsorgsarbetet. Genom att göra kopplingar till husmorsarbetet visar hon hur traditionellt kvinnliga egenskaper och kvalitéer är det som präglar innehållet i arbetet. Förmågan att utföra omsorgsarbete definieras utifrån en personbunden (och könsbunden) praxiskunskap snarare än utifrån en formell eller teoretisk sådan. Waerness myntade begreppet omsorgsrationalitet för att beskriva kvinnliga omsorgspraktiker där kvinnor, till skillnad från män, orienterar sig utifrån, och riktar sina omsorgshandlingar mot, de verkliga behov som omsorgstagaren har.

På ett liknande sätt men med en mer tydligt särartfeministisk utgångspunkt har Gilligan (1982) diskuterat skillnader i moraluppfattning hos män och kvinnor. Med utgångspunkt i begreppet omsorgsmoral menar hon att kvinnor, till skillnad från män, förstår moraliska dilemman i termer av omsorgs- och ansvarsfrågor i en relationskontext snarare än utifrån

abstrakta moraliska principer om rättigheter och regler vilket är något som kan avspeglas i omsorgsrelationer (Gilligan 1982:73).

Rosmari Eliasson har byggt vidare på tanken om omsorgsrationaliteten och kopplingen till ”kvinnligt” omsorgsarbete. Dock ställer hon sig tveksam till att använda sig av begreppet på grund av dess länk till en uppfattning om omsorgsrationaliteten som en egenskap av naturen given kvinnan. Istället vill hon förstå omsorgsrationaliteten utifrån ett socialkonstruktivistiskt perspektiv och som kvinnlig endast i den mån att den är sprungen ur kvinnliga sociala erfarenheter och villkor. Dock anser hon att begreppet är användbart för att beteckna olika förhållningssätt och handlingsmönster (Eliasson 1992:175). Ett ytterligare ”aber” gör hon genom att poängtera att det saknas empiriska studier som visar existensen av manliga och kvinnliga rationaliteter. Eliasson ser också en fara i att begreppet omsorgsrationalitet kan användas som ett ”ideologiskt vapen” som schabloniserar den kvinnliga rationaliteten som ”god” och ställs mot en schabloniserat ”ond” manlig rationalitet (Eliasson 1995:106).

6. RESULTATREDOVISNING

Avsnittet inleds med en kortare redogörelse för hur intervjupersonerna ser på sitt eget åldrande. Lejonparten av resultatredovisningen är disponerad i tre delar som svarar mot syftets tre frågeställningar. Analysen, som görs utifrån de teoretiska begrepp som redovisats i föregående avsnitt, har förlagts i slutet av varje avsnitt under rubriken ”tolkande kommentarer”.

Intervjupersonerna om åldrande och framtid

Samtliga intervjuade är personer som för närvarande inte är i behov av hjälp eller omsorg på grund av ålder, sjukdom eller funktionshinder. De flesta av dem identifierar sig inte heller som äldre utan de upplever att det är något som ligger en bit in i framtiden. Inte heller Torsten, som är äldst av intervjupersonerna med sina 79 år och som därmed uppnått medellivslängden för män⁷, tycker att det är någon ålder att tala om. Istället betonas att ålder, i meningen siffror på ett papper, inte har något med saken att göra utan att en bevarad hälsa är det enda som betyder något. Trots att åldrandet beskrivs som något avlägset av de flesta intervjupersoner, är tankarna på framtiden som äldre närvarande i fem av sju intervjuades liv.

⁷ Medellivslängd år 2008 för män är 79,10 år och 83,15 år för kvinnor (SCB http://www.scb.se/Pages/TableAndChart_25830.aspx. Sökning 16/9-09).

Endast Gunnar och Sonja hävdar att det inte är något de funderar över. Gunnar säger att han försöker ha ett positivt tänkande och ”i det ingår att inte sätta upp fler problem än man har”. Sonja betonar också vikten av att leva i nuet och att inte oroa sig i onödan för vad som kan ske i framtiden. De andra uttrycker en viss oro för vad ålderdomen kan komma att innebära. De talar bland annat om hur vänner och bekantas sjukdom gör att åldrandet blir mer påtagligt i deras liv och hur samhällets bristande resurser skapar oro för vilken hjälp de kan förvänta sig när de själva kommer i behov av stöd.

Att ligga till last

I detta avsnitt redovisas och tolkas de föreställningar och förväntningar som intervjupersonerna hade om att i framtiden behöva ta emot omsorg från sina barn.

Tanken på att ta emot omsorg av sina barn var något som framkallade liknande svar och reaktioner hos intervjupersonerna. Alla framhöll på olika sätt att de inte ville belasta sina barn och andra anhöriga med påfrestande omsorgsinsatser. Dock skilde informanterna sig åt i fråga om vad de förväntade sig att barnen skulle kunna ställa upp med. Anita säger att hon inte vill att hennes barn ska behöva ta ansvar för hennes omsorg:

Jag vill ju gärna träffa dem och att de tar hand om de trevliga inslagen i mitt liv. Sen tycker jag nog att de är belastade tillräckligt, de ska inte behöva vara belastade dagligen med min vård. De ska vara belastade med trevligheterna. När jag är gammal är de ju fortfarande mitt i livet med barn och arbete och kan inte ha det också.

Marianne menar på ett liknande sätt att barnen redan har så mycket att göra, att de har svårt att få ihop sina livspussel och att hennes omsorg bara skulle vara sten på börda. Hon säger också:

Det är klart att jag vill ju inte belasta dem. Och så vet jag ju att idag är det så att alla har sitt på ett helt annat sätt än när jag själv växte upp och till exempel hjälpte min far. Jag var ju hemarbetande. Och... ja det är svårt tycker jag. De är så underbara alla mina nära så jag tror nog att de skulle vilja hjälpa mig men det är ju mycket med tiden, att de orkar och kan.

Informanterna framhåller också på olika sätt att de inte vill belasta sina barn med den typ av hjälp som tar tid och är regelbundet återkommande. De kan bara sträcka sig så långt som att önska hjälp med enklare tjänster som handling och att komma ut på olika roliga aktiviteter. Gunnar beskriver det som att barnen ska stå för ”grädden på moset”, medan den offentliga omsorgen ska ta hand om resten. Gemensamt för utsagorna är att informanterna ger uttryck

för en omsorg om sina barns liv och tid. De vill inte ligga till last på ett sätt som gör att barnen försummar, eller gör avkall på, sina egna liv. Anita drar en parallell till sina egna erfarenheter av att ge omsorg till en gammal förälder genom att säga att hon inte vill utsätta barnen för det hårda tryck som hon själv varit utsatt för. Hon vill bespara sina barn det arbetet och skona sig själv från de påfrestningar på relationen som hon menar att det kan innebära att ha en hjälpbehövande förälder:

Det var väldigt, väldigt jobbigt [att ta hand om sin gamla mor]. Men då jobbade man ju också. Så man gick från jobbet på fredagseftermiddagen och så tog man tåget dit. (...) Sen tänkte jag att nä, jag får åka hem igen för jag märkte att jag inte blev snäll. Då var det bättre att åka hem.

Två av informanterna betonar också att de och barnen lever separata liv och att man därför inte kan förvänta sig eller kräva regelbunden hjälp. Torsten säger:

De lever ju sina liv. Nu för tiden lever ju folk lite mer var och en för sig. Det var lite annorlunda när alla levde tillsammans. Då var man ju tvungen att ta hand om sina föräldrar.

Lena säger:

Barnen har inte tid och jag förväntar mig inte heller att de ska ha det faktiskt. De kommer och lagar datorn och så där, när det är praktiska saker som behöver fixas, men annars är det inte så mycket.

Två informanter särskiljer sig från de andra genom att ändå uttrycka högre förväntningar och krav på vad barnen ska kunna ställa upp med. Det som är intressant här är att båda utsagorna relaterar till informanternas egna erfarenheter av att hjälpa en gammal förälder. Gun säger:

Det finns ett gammalt ordspråk, jag vet inte om det var nån gammal romare som sa det att "är du snäll mot dina föräldrar blir du själv väl behandlad". Det ska liksom gå igen. Jag räknar med det faktiskt. Jag sa det faktiskt här om dagen till en väninna och hon bara fnös, hon hade grälat på sin dotter: "Bah! Tror du att hon skulle bry sig om det?!" Nä men det tror jag faktiskt. Det är bara det att man kan ju komma ihop sig men det tror jag säkert att hon kan hoppas på, att hennes döttrar hjälper henne. Hon ställde ju upp för sin gamla mor ju.

Gun säger också att hon visserligen förstår att det kan vara mycket betungande att ta hand om en gammal förälder men att hon förväntar sig att hennes son ska kunna ställa upp för henne på det sätt som hon har ställt upp för sin gamla mamma.

Jag tycker nog inte att min generation ska kräva mer än vad som redan görs men detta som jag nu gör för min mamma det tycker jag nog att nästa generation också ska kunna göra. (...) Min son har ju inte mindre möjligheter än vad jag hade.

Marianne ger till skillnad från de andra informanterna uttryck för en önskan om hur hon skulle vilja ha det men hon tror inte att det är möjligt att uppfylla den. Hon säger:

Jag skulle gärna vilja att mina barn hjälpte mig, som jag hjälpte far. Men det är en helt annan tid nu. Det är det verkligen.

Tolkande kommentarer:

Dessa olika förhållningssätt speglar inte bara konkreta föreställningar och förväntningar hos informanterna utan även olika normativa ideal om hur relationer och hjälpgivande inom familjer ska gestaltas. Den övergripande och till synes starkaste normen om hjälpgivande inom familjerna tycks vara att man inte ska ligga till last i onödan. Det speglar en föreställning om familjen som ett skyddsnet som endast ska användas när andra medel inte räcker till (Finch & Mason 1993). Denna norm menar Finch (1989) är grundläggande i de flesta familjer. Lika central och viktigt menar hon att normen att vuxna barns självständiga liv ska respekteras och skyddas är, vilket är något som får stöd av mina informanternas utsagor (ibid. s. 39). Att uttrycka att man inte vill ligga till last signalerar både ett skydd av den egna personens självständighet samtidigt som det upprätthåller normen om autonomi och självständighet i föräldra-barnrelationen.

Tidsaspekten är central i detta sammanhang. Informanterna betraktade inte ett framtida stöd och hjälp från barnen som något problematiskt i sig, det som kunde uppfattas som ett hot eller problem var snarare om denna hjälp och stöd blev regelbundet återkommande och tidskrävande. Med andra ord kunde informanterna gärna tänka sig att ta emot hjälp, men inte under en längre tidsperiod. Ett annat framträdande drag, och ett viktigt sådant, är att de flesta informanter utgick från, och förutsatte, att barnen kommer vilja ställa upp för dem när de blir gamla. Det som oroade dem var snarare att de skulle ställa upp för mycket än för lite. Detta kan tolkas som att informanterna har en föreställning om sina familjer som kännetecknade av goda relationer med en hög grad av lojalitet. Enligt Finch och Mason (1993) är familjeloyalitet och solidaritet något som utvecklas över tid genom ett dynamiskt samspel mellan medlemmarna i en familj. Det är vad man har betytt för varandra genom åren som skapar känslor av plikt och ansvar snarare än att det är en automatisk följd av vissa relationer och genusmässiga positioner. Att en människa har si och så många döttrar och söner säger med

andra ord ingenting om vilken hjälp och stöd hon har att förvänta sig när hon blir äldre. En annan viktig princip i familjer, enligt Finch och Mason (ibid.) är att inte visa att man förutsätter att de andra familjemedlemmarna ska erbjuda sin hjälp. Istället ska initiativet alltid ligga hos hjälparen.

En annan tydlig tendens i intervjumaterialet är att intervjupersonerna ger uttryck för motsägelsefulla förväntningar och förhållningssätt i fråga om att ta emot hjälp och omsorg av barnen. Detta uttrycks genom hållningen att de önskar att barnen ska finnas till hands men att de samtidigt inte vill belasta dem. Denna motsägelse kan tolkas som ett uttryck för ambivalens. Detta är, inom ramarna för forskning av relationer över generationsgränserna, ett relativt nytt teoretiskt begrepp som betraktar ambivalens som en central aspekt av relationer mellan föräldrar och barn (Lüscher & Pillemer 2004:2). Lüschers (2004) arbetsdefinition av begreppet lyder:

”För den sociologiska forskningen (eller för studier av relationer över generationsgränserna) är det meningsfullt att tala om ambivalens på polariserade och samtidigt känslor, tankar, viljor, handlingar, sociala relationer eller/och strukturer – vilka anses relevanta för formandet av de individuella eller kollektiva identiteterna – uppfattas som oförenliga, antingen tillfälligtvis eller till och med i definitiv mening.”

(Lüscher 2004: 36. Min översättning.)

Denna definition antyder att ambivalens är något som kan finnas både inom individer och dennes känslor och föreställningar, i relationer mellan individer samt i sociala strukturer och institutioner. Definitionen uppmuntrar också till en förståelse av hur det som händer inom familjer kan relateras till det som sker utanför. Relationerna förhandlas ju inte i ett vakuum, särskilt från resten av världen, utan ambivalenser (motsättningar och paradoxer) i den sociala strukturen påverkar också dessa förhandlingar (Connidis 2009:141). Exempel på ambivalenser i den sociala strukturen kan vara normer, roller och olika typer av status. Ambivalenser inom individerna kan manifesteras genom tankar, känslor och motiv (Lüscher 2004: 8). På ett konkret plan kan ambivalenser i relationer mellan föräldrar och barn manifesteras i spänningen mellan självständighet och beroende. Detta är ett grundläggande tema i forskningen som rör dessa typer av relationer, samt i mitt intervjumaterial, och det kan hävdas att detta spänningsförhållande är en särskild grogrund för ambivalens (ibid. s. 47). Att åldras och komma att bli beroende av barnens hjälp för att klara sig i sin vardag kan innebära en fundamental omförhandling av relationerna till barnen. Tidigare har föräldern i de flesta

fall varit den huvudsakliga hjälp- och omsorgsgivaren men med åldrandet omvandlas dessa relationer och positioner. Detta kan förstås som en dimension av den ambivalens som intervjupersonerna ger uttryck för.

Gun och Mariannes utsagor som ger uttryck för högre förväntningar på vad barnen ska kunna ställa upp med i framtiden speglar tydliga normer om reciprocitet och solidaritet och är tydligt kopplade till deras egna erfarenheter av att ge omsorg till en förälder. Reciprocitet är ett begrepp som hänvisar till normer om att ge och ta och det bygger på principen att det man gör för andra ska också kunna göras mot en själv. I begreppet ingår dock ingen strikt rättvis princip utan det handlar snarare om förväntningar på återgäldande i någon mer eller mindre specifik form (Ostner 2004: 169). Solidaritet kan definieras som reciproka handlingar inom grupper (här familjer), dvs. att familjemedlemmar ställer upp för varandra när ett hjälpbehov uppstår och att detta görs utifrån normer om hur relationerna inom gruppen ska se ut (ibid.).

Att ta emot personlig omsorg

Det föregående avsnittet besvarade en mer övergripande frågeställning om hur de intervjuade såg på att ta emot omsorg i allmänhet av sina barn. Detta avsnitt behandlar mer specifikt hur de föreställer sig att det skulle vara att ta emot personlig och kroppsnära omsorg av sina barn.

Att ta emot personlig omsorg är något som kan vara svårt för människor. Det signalerar att man inte längre råder över funktioner som man tidigare klarat av att hantera, kanske utan att tidigare ha reflekterat särskilt mycket över det. Det är vanligt att den som behöver denna typ av hjälp upplever sig degraderad (Arber & Ginn 1999: 324) och vanmäktig när man inte längre själv har makten att bestämma över hur hanteringen ska ske (Lundin 1996: 35). Dessutom kan den personliga omsorgen kopplas till intimitet, nakenhet och beröring vilka i sin tur kan vara komplicerade ämnen för människor. Att vara naken har både en direkt och en mer metaforisk innebörd. Dels möjliggör nakenhet faktisk fysisk beröring, dels innebär nakenhet att man tillfälligt har förlorat de psykologiska, identitetsskapande och sociala stöd som kläder kan ge vilket kan skapa känslor av utsatthet hos den som är naken. I en omsorgsrelation där en omsorgsgivare ger en omsorgsbehövande person hjälp skapar också nakenheten en asymmetrisk maktbalans när endast den ene är påklädd (Twigg 2000). Nakenhet och intimitet är också kopplat till sexualitet. Twiggs (ibid.) studie "Bathing – the Body and the Community Care" som handlar om den roll badandet, och därmed kropp och nakenhet, har i den offentliga omsorgen har lett henne fram till slutsatsen det alltid existerar

ett erotiskt element i nakenhet (när den förekommer tillsammans med andra människor) och att detta är så djupt rotat att nakenhet utan ett erotiskt sammanhang betraktas som någonting avvikande och konstigt.

När jag frågade hur de intervjuade ställde sig till att ta emot kroppsnära omsorg av nära anhöriga var merpartens spontana svar att de inte ville låta sig utsättas för detta. Dessa svar var kanske inte så förvånande för vem tycker att det är en eftersträvansvärd situation att vara i behov av den typen av hjälp? Men i den vidare diskussionen om detta började olika svar och förhållningssätt urskilja sig mellan de olika respondenterna. Tre generella förhållningssätt har kunnat urskiljas i respondenternas svar.

Torsten, Gun och Gunnar ger uttryck för att det inte skulle vara särskilt problematiskt att låta barnen ge hjälp med duschning och annan kroppsnära omsorg. Torsten menar att människan är så anpassningsbar att det är något man vänjer sig vid snabbt och att det efter ett tag skulle upplevas som helt naturligt. Dessutom antar han att man endast känner tacksamhet för att få den hjälpen när behovet uppstår. Gun intar en liknande hållning och säger att ”om behovet finns tar man den hjälp man kan få”. Gunnar betonar det naturliga och oproblematiska i att barnen skulle ge den hjälpen genom att säga: ”Jag menar jag har ju bytt blöjor på mina barn och skulle jag hamna i den situationen att någon skulle behöva göra det på mig så är det kanske bättre att de gör det än fru Larsson tre trappor över gården”. Gun berättar också om hur en tidigare erfarenhet av att behöva hjälp med sin personliga hygien efter en olycka har gjort att hon inte tycker att ett scenario där hennes son skulle ge hjälp med det känns särskilt problematiskt:

En gång råkade jag ut för en olycka och behövde hjälp. Egentligen sa jag inte det men då skickades man ju hem med gips och grejer /.../ och man kunde inte göra någonting. Men då kom alltså min dåvarande svägerska hem, hon är sjukgymnast. Hon bara frågade vad jag behövde hjälp med och då förstod hon ju att jag behövde tvätta mig. Och då tog hon ju och duschade mig och jag minns inte att det var hemskt på något sätt. Inte alls komplicerat utan det var bara fantastiskt att hon ville göra det. Och jag var ju vid fullt medvetande, vi var ju överens när hon gjorde det. Då satte vi plast över gipset och hon tvålade in mig. Så det kanske inte alls är konstigt när man väl behöver det.

Marianne är den enda av de intervjuade som uttrycker att det skulle vara önskvärt att barnen gav hjälp med personlig omsorg. Hon säger att det skulle vara mycket lättare för henne än om hjälpen gavs av en främling. Hon förklarar:

Jag tror att det skulle vara lite besvärligt med dusch och intimhygien med en främmande människa. Kanske särskilt om det är en man. /.../ Nu skulle jag tycka att det var lite svårt med en man. Inte en yngre man men kanske en... en mer jämbördig man, det skulle jag tycka var lite svårt om han skulle stå och tvåla in mig. /.../ Dels skulle jag kanske tänka att här står han och tvålar in en liten kropp i förfall för det är det ju ändå. Kanske inte skämmas, för det är ett för grovt uttryck, men jag skulle tycka att det var lite pinsamt.

Hon menar att det skulle vara lättare att ta emot hjälpen från sönerna eller dottern eftersom hon känner sina barn och de känner henne. Huvudsaken är alltså att hon känner den person som utför tjänsten och att de har en bra relation.

Anita och Lena är de intervjupersoner som ger uttryck för stark motvilja mot att ta emot kroppsnära omsorg från sina barn. Anita säger att hon tycker att det skulle vara obehagligt om barnen skulle sköta hennes intima hygien. Hon säger att de förmodligen skulle tycka att det är äckligt och att de inte har någon vana av den typen av arbete. Lena utgår också från att hennes barn skulle tycka att det är svårt att ge den typen av hjälp. Hon säger att hennes två söner förmodligen skulle känna sig ”ytterst besvärade” och att detta skulle gälla även henne. Hon säger:

Jag är nog inte särskilt känslig på det området ändå men för många människor är det oerhört känsligt att visa sin nakna kropp. Det skulle vara fasansfullt att behöva göra det. Nä, det skulle jag inte vilja vara med om.

Lena säger också att hon tycker att det skulle vara svårt att visa sig naken inför sina barn. Hon säger:

Hade man varit i sina yngre dagar med alla sina grejer så tror jag inte att det hade spelat någon roll men nu blir man... nä, man blir väldigt tagen om någon påpekar att man inte är så ung och vacker längre. Det skulle jag inte vilja utsätta mig för. Absolut inte. Och det tror jag är väldigt svårt för väldigt många människor.

Anita ger en liknande förklaring till varför det skulle vara svårt att be om hjälp med kroppsnära omsorg av sina barn:

Det händer ju mycket med kroppen när man blir gammal och så där... man blir ju inte så snygg. Man döljer det ju med kläder i allmänhet men det kan man ju inte göra då. /.../ Det hänger väl ihop med det där att man inte vill visa att man blir gammal. Fast man blir det. Och det är väl lättare att visa det för människor som är vana att se gamla människor... men mina barn har inte sysslat med sånt.

Gemensamt för Anita, Lena och Mariannes utsagor är att alla hänvisar till den åldrande kroppen som skäl till varför det skulle vara problematiskt att ta emot hjälp med intimhygien. Det som skiljer Marianne från de övriga två är alltså att hon tycker att situationen skulle underlättas om något av hennes barn gav hjälpen. Det som är gemensamt för Gun, Torsten och Gunnar är att de intar en mer pragmatisk och accepterande hållning till att ta emot personlig omsorg från sina anhöriga. Nakenhet och den utsatthet som det kan medföra tycks inte vara någon problematisk fråga för dem. Om behovet av hjälp med kroppsnära omsorg uppstår så är de tacksamma för den hjälp som finns att få – oavsett om den ges av någon av deras barn eller någon annan.

Tolkande kommentarer:

Arber och Ginn (1999) menar att personlig och kroppsnära omsorg är mer emotionellt krävande än andra former av omsorg. Både den som ger och den som tar emot omsorgen kan uppleva det som obehagligt eller konfliktfyllt. Vidare menar de att personlig omsorg mellan anhöriga kan vara fyllt av spänningar. Ungerson (1983) har identifierat två typer av dylika spänningar, eller tabun, i omsorgssituationer som inbegriper anhöriga. Dels menar hon att det existerar ett smutstabu, dels ett incesttabu. Det första tabut handlar om både den faktiska och den psykologiska hanteringen av kroppsliga utsöndringar. Det andra tabut handlar om den psykologiska gräns som behöver överskridas i skötseln av intimhygien. Ungerson (ibid.) menar vidare att det är svårare för män att ge och ta emot hjälp till en person av det motsatta könet eftersom det skulle kunna implicera en sexuell laddning i mötet. Risken för att uppenbara ett incesttabu skulle då kunna bli större.

Respondenterna i mitt material gav inte uttryck för någon oro eller problematisering av att ett eventuellt incesttabu skulle kunna uppstå i en situation där deras barn sköter deras personliga omsorg. Däremot lyfte framförallt Anita och Lena fram dimensionen av äckel och obehag förknippat med en sådan situation, vilket kan förstås som ett uttryck för det smutstabu som Ungerson talar om. Det som de jämte dessa obehag lyfte fram som centralt i sina berättelser var kroppen och dess estetik. Kopplingen mellan kvinnor och kropp är ett historiskt tema som till stor del är ett resultat av ett traditionellt särartstänkande där kvinnligheten kopplats till kropp och natur och manlighet till förnuftet (Twigg 2004: 68). Denna koppling har också visat sig i forskningen genom att det framförallt är kvinnors kroppar som har problematiserats. Detta gäller även för forskningen om åldrande och kropp. Där är män kraftigt underrepresenterade (Twigg 2004: 62, Öberg 2005: 59).

Tre av de kvinnliga respondenterna talar om den åldrande kroppen som källa till problem i en eventuell omsorgsrelation. Anita och Lena tror att barnen skulle känna sig besvärade och äcklade men också att de själva inte vill visa sig nakna. Även om Marianne tycker att det skulle vara lättare om barnen hjälpte henne med exempelvis duschning skulle hon uppleva obehag av att visa upp ”en liten kropp i förfall”. Åldrande nakna kroppar är något som man sällan ser i det senmoderna samhällets offentliga rum. Varken reklam, film eller andra medier använder dem och om de skulle göra det är det sannolikt att det skulle uppfattas som kontroversiellt eller åtminstone kraftigt avvikande. Istället producerar medierna bilder av den vackra och effektiva kroppen som utgör normen i det västerländska tänkandet (Gerholm 2000:7). Hur en åldrande kropp ser ut, och i synnerhet hur en vacker åldrande kropp ser ut, blir därmed svårfångade och sällsynta referenser. Detta innebär att äldre personer upplever och uppskattar sina åldrande kroppar i en kontext där deras egna kroppar hela tiden ”förlorar” i en jämförelse med idealen (Twigg 2000: 46). Markson (2003) menar att lättklädda åldrade kvinnokroppar som visas offentligt är att likställa med ett tabu. Hon skriver: “Viewing an older woman’s body nude or nearly nude and not morphed by cosmetic surgery offends the female’s social positioning as an object to be gazed at with admiration” (s. 99). Detta handlar om hur män och kvinnors makt är förankrade på olika sätt i olika sfärer - för män handlar det traditionellt mer om social och ekonomisk dominans medan sexuell ungdomlig attraktivitet är det som ger kvinnor viss makt. Detta innebär att kvinnors värde bedöms utifrån en sexuell standard vilket är något som vänds till kvinnans nackdel när hon åldras och hennes sexuella värde sjunker (Arber & Ginn 1997). Kvinnornas kommentarer om att inte vilja utsätta sig själva för blottläggandet av sina åldrande kroppar återspeglar på ett tydligt sätt dessa tankegångar. Kommentarererna kan också tolkas som ett uttryck för det som Featherstone & Hepworth (1991) kallar för *åldrandemasken* – ett begrepp som beskriver skillnaden mellan en människas jag-identitet (“feel-age”) och sociala identitet (“look-age”), dvs. vem hon själv upplever sig vara och den hon uppfattas som. Genom åldrandeprocessen blir det yttre skalet, kroppen, något som människan själv uppfattar som avvikande och som något som inte längre representerar hennes upplevda jag-identitet. Den inre känslan av jaget förblir dock det som hon uppfattar som normalt. Att visa sig naken inför någon annan i en situation som inte är ett resultat av personens fria val kan då leda till i att det uppstår en konflikt i individens självbild. Twigg (2000) menar på ett liknande sätt att en förändrad livssituation där en person måste ta emot hjälp med personlig omsorg kan förstås som något som undergräver den äldres status och identitet. Att ta emot hjälp med personlig omsorg av sina anhöriga kan då innebära att den äldre förlorar status inför dem och att de därmed upplever det som att de upphör att vara den

person de en gång varit, och fortfarande är. Whitaker (2005) menar att det kan vara ett tecken på respekt och omsorg om relationen mellan ett barn och förälder om man strävar efter att barnen ska undvika ett ansvar för den kroppsnära omsorgen.

Men hur kan man tolka det accepterande och pragmatiska förhållningssätt till att ta emot kroppsnära omsorg av anhöriga som de andra respondenterna ger uttryck för? Twigg (2000) menar att acceptans och anpassning är vanliga strategier för att hantera förändrade livsvillkor som innebär att en människa behöver hjälp med sin personliga omsorg. Anmärkningsvärt är dock att de respondenter som ger uttryck för denna åskådning inte ännu befinner sig i en situation som tvingar fram ett sådant förhållningssätt. Värt att notera är också att studiens båda manliga respondenter återfinns i denna grupp. En tolkning utifrån ett genusperspektiv skulle kunna vara att män och kvinnor upplever sina kroppar på olika sätt och att nakenhet innebär en större utsatthet för kvinnor än män. Kvinnor socialiseras till att kritisera och ogilla sina egna kroppar och som ett resultat blir utseende mer viktigt för den än för män (Öberg & Tornstam 1999: 632). Som jag nämnt tidigare saknas det i stor utsträckning forskning som berör män, åldrande och kropp men en vanlig utgångspunkt är att män i högre utsträckning än kvinnor har ett mer oproblematiskt förhållande till den egna kroppen. Att de manliga respondenterna inte tror att de skulle uppleva svårigheter om barnen skulle sköta deras intimhygien kan mycket väl förstås som ett uttryck för detta.

Söner och döttrar som omsorgsgivare

En av frågorna i detta examensarbete har varit att undersöka vilken roll kön spelar i de intervjuades föreställningar om att ta emot personlig omsorg av anhöriga. Hur ser de på att ta emot personlig omsorg av sina söner och döttrar? Gav de uttryck för skilda förväntningar på vad de skulle kunna ställa upp med eller vad hjälpen skulle kunna innebära? I detta avsnitt redovisas och tolkas de intervjuades svar på dessa frågor.

Intervjupersonernas utsagor fördelar sig i två huvudsakliga kategorier baserade på frågeställningen om hur de förhöll sig till om omsorgsgivaren var en man eller kvinna. Den kategori som samlar flest liknande förhållningssätt är den som representerar attityden att kön inte har någon betydelse. Här förenas Gun, Lena, Marianne, Gunnar och Anita. Det som de framhåller som viktigt är relationen och förtroendet till den som ska hjälpa och att detta inte har något att göra med om det är en man eller kvinna som är utförare. Män och kvinnor i allmänhet uppfattas som lika goda omsorgsgivare och de kan inte se eller uppfatta några skillnader mellan sina söner och döttrar i fråga om deras förmåga att ge omsorg. Om något av

barnen skulle visa en särskilt stor potential hänvisar man till individuella intressen och läggning snarare än deras kön som anledning till detta. Marianne säger att hon tror att det skulle vara lättare att ta hjälp av den ene sonen eftersom hon tycker sig stå honom närmst av alla sina tre barn och att det är detta som är det viktiga, inte att han tillhör det ena eller andra könet. Anita, som motsätter sig tanken på att behöva ta emot personlig omsorg från sina anhöriga överhuvudtaget, betonar att det inte skulle vara någon skillnad mellan att ta hjälp med kroppsnära omsorg av varken sina söner eller sin dotter eftersom ingen av dem har någon erfarenhet av att utföra den typen av arbete. För henne handlar det med andra ord främst om något slags kunskap, lämplighet eller beredskap oberoende av kön. Gun betonar liksom Marianne relationens betydelse genom att säga:

Känner man tillit så spelar det kanske inte någon roll med könet. Jag skulle tro att det är så det funkar... hoppas jag. För att om vi behöver hjälp i min generation så är det ju inte säkert att man kommer kunna välja”.

Hon betonar också vikten av att känna den som ska hjälpa henne:

Jag skulle föredra att det var någon jag kände, det är väl naturligt skulle jag tro. Så tycker nog alla. Jag är väl inte extremt misstänksam, men man är väl lite så mot folk som man inte känner... en osäkerhet.

Samtidigt berättar hon om hur arbetsfördelningen ser ut mellan henne och hennes bröder när det kommer till omsorgen av deras gamla mor. Hon säger:

Vi behöver ju inte göra så mycket med vår mor nu, men jag vet att det är ju jag som plockar hennes strån som hon har här (pekar på hakan) och klippar hennes naglar medan mina bröder drar upp klockor och betalar räkningar. De ser det inte.

Hon förklarar att hennes egen tolkning av varför det är hon som står för denna omsorg av modern och inte hennes bröder är att det ”sitter i handlaget” och att hon är van vid den typen av omsorg medan det för män är något som de måste lära sig. När vi för hennes egen son på tal menar hon att han i egenskap av att vara enda barnet har fått lära sig dessa typer av uppgifter.

Tvärtemot de andra menar både Torsten och Sonja att det skulle vara skillnad på om det var dottern eller sönerna som hjälpte dem med den kroppsnära omsorgen. Dock intar de lite

olika förhållningssätt i sina förklaringar. Sonja säger att hon tycker att det skulle vara lättare att ta emot hjälp av dottern:

Det är alltid lättare med en kvinnlig hjälpare. Men det där är ju lite gammalt som sitter i. /.../ Det är bara så. Men det är ju samma sak som att man hellre väljer att gå till en kvinnlig gynekolog när man ska välja läkare.

Sonja utgår alltså från vad hon själv skulle föredra och sina egna preferenser. Torsten svarar däremot utifrån vad han tror skulle vara ett naturligt initiativ från de anhörigas sida. Han har en klar föreställning om hur arbetsuppdelningen mellan sönerna och dottern skulle kunna se ut. Han säger:

Sönerna kan också hjälpa till men då är det kanske hjälp med att flytta båten och klippa gräsmattan men just det kroppsnära och mer intima det skulle dottern ta hand om. /.../ Det får man ju knappast säga men det är ju mer naturligt. Det är det.

Torsten visar en medvetenhet om att det han säger kan uppfattas som politiskt inkorrekt och han anar kanske att det vilar ett jämställdhetsengagemang bakom mina frågor varför han ser sig tvungen att förklara sin ståndpunkt. Han berättar om hur han uppfattar rollfördelningen i familjer:

Männen sköter den utåtriktade verksamheten, de är ute och jagar och kvinnorna sköter matlagningen och tar hand om allt där hemma. Men vet du vem det är som styr? Kvinnorna! Utåt verkar det som mannen bestämmer men i själva verket är det en kvinna i varje familj som bestämmer. Mannen ska skydda henne och ge henne mat osv. Min upplevelse är att männen dominerar utåt men det är någon stark kvinna som håller i trådarna. Jag behöver inte gå längre än till min egen familj... (Skratt)

Tolkande kommentarer:

Fem informanter av sju ger tydligt uttryck för hållningen att könet på den som hjälper dem med personlig och kroppsnära omsorg inte har någon betydelse. Gemensamt för utsagorna är att de tar tydligt avstånd från påståenden om att döttrarna skulle vara mer lämpade än sönerna, eller att det skulle vara särskilt problematiskt att ta emot kroppsnära omsorg från sönerna. Mina förväntningar på vad de intervjuade skulle säga, som skapats utifrån tidigare forskning samt utifrån en feministisk förförståelse, var att både kvinnor och män skulle tycka att det skulle vara problematiskt att ta emot kroppsnära omsorg av män medan det motsatta skulle gälla om utföraren var en kvinna. Studier har visat att kvinnor har lättare att ge hjälp med

kroppsnära omsorg än män samt att detta gäller både om omsorgstagaren är en man eller kvinna (Storm 2009, Ungerson 1987) och jag förutsatte att detta mönster även skulle återfinnas hos mina informanter. Istället framstod relationen och förtroendet till omsorgsgivaren som den viktigaste faktorn, inte könet. Detta kan tydligt kopplas till Finch och Masons (1993) resultat om att det är relationen mellan hjälpgivare och hjälptagare snarare än genus som skapar omsorgsgivare av vissa anhöriga men inte andra.

Samtidigt som Gun menar att könet på den som hjälper henne med kroppsnära omsorg inte har någon avgörande betydelse berättar hon om hur arbetsfördelningen mellan henne och hennes bröder i vården av deras gamla mor ser ut. Där finns en tydlig uppdelning mellan ”kvinnliga” och ”manliga” arbetsuppgifter i det att hon, i egenskap av kvinna, ombesörjer moderns kroppsliga behov medan hennes bröder tar hand om praktiska sysslor som att dra upp klockan och betala räkningar. Gun menar vidare att hennes bröder inte tar hand om den kroppsnära omsorgen helt enkelt för att de inte ser vad som behöver göras. Det går att förstå detta som att Gun ger uttryck för ett omsorgsrationellt handlingsätt, dvs. att hon till skillnad från sina bröder riktar sina omsorgshandlingar mot de verkliga behov som modern har. Att hon har blicken för vad som behöver göras (i detta fall plocka bort strån från moderns haka och klippa hennes naglar) och att det ”sitter i handlaget”. Emellertid uttrycker hon högre förväntningar på vad hennes son kommer att kunna hjälpa till med. Eftersom han är det enda barnet tror hon att han ska ha lärt sig dessa ”kvinnliga” handlingar. Följaktligen kommer han kunna ha blick för vad som behöver göras och ge henne den hjälp hon behöver den dag hon blir gammal.

Att de intervjuade var så tydliga med sina påståenden att kön inte har någon betydelse, att deras söner och döttrar har samma potential som omsorgsgivare och att det inte skulle spela någon roll om det var en son eller dotter som hjälpte dem med exempelvis duschning, förstår jag som ett sätt för de intervjuade att demonstrera och framställa sig själva som jämställdhetsmedvetna personer. Att lyfta fram individen framför könet kan då bli till ett sätt att visa att man inte vill spä på traditionella könsroller. Det kan också vara ett sätt att kringgå den potentiellt problematiska frågan (jfr Holmberg 1993: 191) eller som ett uttryck för att det är lättare att se strukturer i det stora medan det i den vardagliga och faktiska verkligheten, där relationerna till de potentiella omsorgsgivarna existerar, blir svårare att se och erkänna dem. En ytterligare möjlighet är naturligtvis att det också kan vara så att de intervjuade faktiskt inte anser att det skulle vara någon skillnad på att bli hjälpt med kroppsnära omsorg av en son eller dotter.

De båda informanter som menar att könet har betydelse för mottagandet av personlig omsorg hänvisar till att det mest naturliga är att dottern tar hand om dessa uppgifter. Sonja menar att preferensen att dottern ska vara den som hjälper till med den kroppsnära omsorgen är lika oproblematisk och naturlig som att föredra en kvinnlig gynekolog. Torsten betonar det naturliga i en arbetsdelning där kvinnan står för det vårdande och mannen för det tekniska och praktiska. Arber och Ginn (1999) menar att män ofta är mindre villiga, eller har mindre möjlighet, än kvinnor att ge hjälp med personlig omsorg. Denna slutsats har också stöd i forskning om den informella omsorgens organisering och könsfördelning (se t ex Jegermalm 2005). Arber och Ginn (1999) menar att detta beror på att hjälpgivande med kroppsnära omsorg är något som går emot normer om maskulinitet och idéer om vilka sysslor män ska befatta sig med. Om en man ändå utför den typen av hjälp eller arbete kan det hota deras identitet som män. Respondenternas uppfattningar kan också tolkas som uttryck för det Hirdman (2004) beskriver med sitt begrepp ”genuskontrakt”. Hon menar att genuskontrakten existerar som osynliga överenskommelser som speglas i konkreta föreställningar om hur män respektive kvinnor ska vara, samt var och hur de ska verka.

7. AVSLUTANDE DISKUSSION

Syftet med examensarbetet var att undersöka potentiella omsorgstagares föreställningar och förväntningar kring att ta emot personlig och kroppsnära omsorg av anhöriga. Intervjupersonerna är i dagsläget personer i åldern 65-79 år som inte är omsorgsbehövande. Vidare var syftet att undersöka hur föreställningar om kön/genus påverkar inställningen till att ta emot personlig omsorg av manliga och kvinnliga omsorgsgivare. Syftet operationaliserades i tre frågeställningar:

- Vilka föreställningar och förväntningar om mottagandet av omsorg från närstående män och kvinnor ger de potentiella omsorgstagarna uttryck för?
- Hur ser de på att ta emot personlig omsorg av sina söner och döttrar?
- Vilken betydelse har omsorgsgivarens kön för mottagandet av personlig omsorg?

Gemensamt för alla intervjupersoner var att de inte ville ligga till last i onödan och de framhöll att barnens tid och självständiga liv ska respekteras och skyddas. Tidsaspekten framstod som något viktigt; de ville undvika att få den typen av hjälp som var tidskrävande och regelbundet återkommande och som på så sätt skulle inkräkta på barnens självständiga liv. Genom att endast ta emot hjälp med mindre tidskrävande insatser skulle barnen skyddas från att hamna i en "omsorgsfälla". Ett annat resultat var att de utgick från och förväntade sig att barnen kommer att vilja ställa upp för dem. De gav också uttryck för ambivalenta förhållningssätt som uttrycktes genom att de önskade att barnen skulle finnas till hands men att de samtidigt inte ville belasta dem. Denna ambivalens uttrycker en spänning mellan beroende och en önskan att behålla självständighet för både sig själva och de anhöriga. Endast ett fåtal (två av sju) gav uttryck för förväntningar på reciprocitet; dvs. att de förväntade sig att det de själva har ställt upp med för sina gamla föräldrar var något som skulle återbördas dem av de egna barnen.

Frågor kring att ta emot personlig och kroppsnära omsorg av sina närstående visade på tre olika förhållningssätt hos respondenterna: (1) Att det inte skulle vara problematiskt eller svårt att ta emot personlig och kroppsnära omsorg av barnen och att man endast skulle vara tacksam om man fick den hjälpen. (2) Att det skulle vara önskvärt att barnen gav den hjälpen framför att den skulle ges av en främling. Särskilt om denne var en man. (3) Uttryck för stark motvilja mot att barnen skulle ge hjälp med kroppsnära omsorg. Det andra och tredje förhållningssättet hade det gemensamt att de innehöll referenser till den åldrande kroppen som skäl till varför det skulle vara problematiskt att ta emot hjälp med personlig omsorg. Intervjuerna visade på en skillnad mellan kvinnors och mäns förhållningssätt. Urvalet av intervjupersoner är dock för litet och dessutom inte jämt könsfördelat varför resultatet ska tolkas med försiktighet. Noteras ska ändå att det endast var kvinnorna som framhöll situationen som problematisk medan det för studiens båda män tycktes vara en oproblematiske fråga.

Den tredje frågeställningen visade att könet på den som ger personlig omsorg inte har någon betydelse för fem av sju intervjuade. Istället framhölls relationens betydelse samt förtroendet för den som ger omsorg. Två av informanterna menade dock att könet på den som ger hjälp med personlig omsorg har betydelse och att det mest naturliga i en dylik situation skulle vara att dottern är hjälpgivaren. En av informanterna förklarade att det har sin grund i en naturlig arbetsdelning mellan män och kvinnor där männen står för det praktiskt tekniska och kvinnor för det vårdande.

Att hävda att könet inte har någon betydelse, som merparten av informanterna gjorde, kan tolkas som ett sätt för dem att demonstrera att de inte ville spä på traditionella könsroller. På denna punkt var resultatet något förvånande. Med utgångspunkt från tidigare forskning och teoribildning utifrån ett genusperspektiv hade man kunnat vänta sig att respondenterna skulle ha visat tydligare preferenser för kvinnliga omsorgsgivare. Denna studies resultat pekar istället på att Finch och Masons (1993) slutsatser är relevanta. Kön tycks inte vara den enskilt viktigaste variabeln. Relationerna mellan den som behöver omsorg och den som ger omsorg verkar istället vara det avgörande. Teorier om en traditionell könsfördelning avseende omsorgsgivande inom familjer, så som den forskning som har bedrivits av Ungerson (1983) och Graham (1983), är då inte i överensstämmelse med de behov som uttrycks hos de framtida omsorgstagarna. Denna slutsats visar på behovet av mer forskning på området. De forskningsresultat som visar att kvinnor står för den kroppsnära omsorgen i högre utsträckning än män (Jegermalm 2005, Jeppsson Grassman 2001) är med andra ord i behov av alternativa analyser. Genusteorier räcker inte till för att tolka processer som gör omsorgsgivare av kvinnliga anhöriga men inte manliga. Behovet av att nå mer nyanserad kunskap om detta har även en samhällspolitisk dimension. Som Sand (2004) har visat, har kön betydelse i kommunernas biståndsbedömning för äldre. Äldre som har kvinnliga anhöriga i sin närhet beviljas mer sällan bistånd än om det endast finns en son som är en potentiell omsorgsgivare. För att framtida offentlig vård- och omsorgsplanering för äldre ska vara anpassad till äldres verkliga preferenser och önskemål bör man därför ta relationen mellan de anhöriga och den omsorgsbehövande i beaktande i högre utsträckning. Könet på den anhörige har inte så stor betydelse så som ofta förutsatts.

8. REFERENSLISTA

Litteratur

Alasuutari, Pertti (1995). *Researching Culture. Qualitative method and cultural studies*. Sage: London.

Arber, Sara & Ginn, Jay (1999) "Gender Differences in Informal Caring". I: *The Sociology of the Family: A Reader*. Allan, Graham (red.). Oxford: Blackwell.

Arber, Sara & Ginn, Jay (1997). "Class, caring and the Life Course". I Arber, Sara & Evandrou, Maria. *Ageing, Independence and the Life Course*. Athenaeum Press: Gateshead.

Arber, Sara & Gilbert, Nigel (1989). *Men: The Forgotten Carers*. *Sociology*, Vol. 23, No 1, 111-118.

Butler, Judith. (1990). *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. Routledge: New York and London.

Bäckman, Maria. (2003). *Kön och känsla. Samlevnadsundervisning och ungdomars tankar om sexualitet*. Makadam: Stockholm.

Carlsson Wetterberg, Christina (2004). "Från patriarkat till genussystem – och vad kommer sedan?" I: Carlsson Wetterberg, Christina & Jansdotter, Anna. *Gensuhistoria. En historiografisk exposé*. Studentlitteratur: Lund.

Connidis, Ingrid Arnet (2009). *Family ties and aging*. Pine Forge Press: Thousand Oaks, California.

Denscombe, Martyn (2000). *Forskningshandboken – för småskaliga forskningsprojekt inom samhällsvetenskaperna*. Studentlitteratur: Lund.

Eliasson, Rosmari.(1995). *Forskningsetik och perspektivval*. Studentlitteratur: Lund.

Moa Edin, SOAM01. HT 09.

Eliasson, Rosmari. (1992). "Kvinnors arbete, omsorgsapparaten och välfärdsstaten." I Eliasson, R. (red). *Egenheter och allmänheter. En antologi om omsorg och omsorgens villkor*. Arkiv förlag: Lund.

Featherstone, Mike, Hepworth, Mike, Turner, Bryan S. (1991) *The body: social process and cultural theory*. Sage: London.

Finch, Janet (1989). *Family obligations and social change*. Polity Press: Cambridge.

Finch, Janet & Mason, Jennifer (1993). *Negotiating family responsibilities*. Routledge: London.

Gerholm, Lena (2000) *Embodying Culture. Perspectives on Transformations of Gender, Health and Sexuality in the Complex Society*. Mångkulturellt centrum: Tumba.

Gilligan, Carol (1982). *In a Different Voice: psychological theory and women's development*. Harvard U.P.: Cambridge, Mass.

Gilje, Nils & Grimen, Harald (1992). *Samhällsvetenskapernas förutsättningar*. Daidalos: Göteborg.

Graham, Hilary (1999). "The Informal Sector of Welfare: A Crisis in Caring?" I: Allan, Graham (red.) *The Sociology of the Family. A Reader*. Blackwell: Oxford.

Graham, Hilary (1983). "Caring: A Labour of Love". I: *A Labour of Love. Women, Work and Caring*. Finch, Janet & Groves, Dulcie (red.). Routledge & Kegan Paul: London.

Gunnarsson, Evy & Szebehely, Marta (2009). "Komplexiteter och utmaningar i omsorgens vardag". I: Gunnarsson, Evy & Szebehely, Marta (red.). *Genus i omsorgens vardag*. Gothia: Stockholm.

Hansson, Jan-Håkan, Jegermalm, Magnus & Whitaker, Anna (2000). *Att ge och ta emot hjälp. Anhöriginsatser för äldre och anhörigstöd - en kunskapsöversikt*. Sköndalsinstitutets Arbetsrapportsserie nr 15.

Holmberg, Carin (1993). *Det kallas kärlek. En socialpsykologisk studie om kvinnors underordning och mäns överordning bland unga jämställda par*. Alfabet: Göteborg.

Moa Edin, SOAM01. HT 09.

Hirdman, Yvonne. (2001). *Genus – om det stabila föränderliga former*. Liber: Malmö.

Hirdman, Yvonne (2004). "Genussystemet – reflexioner kring kvinnors sociala underordning". I: Carlsson Wetterberg, Christina & Jansdotter, Anna. *Gensuhistoria. En historiografisk exposé*. Studentlitteratur: Lund.

Jegermalm, Magnus (2005). *Carers in the Welfare State – On informal care and Support for Carers in Sweden*. Stockholm Studies in Social Work. 22. Edsbruk: Akademitryck.

Jeppsson Grassman, Eva (2001). *Medmänniska och anhörig. En studie av informella hjälpinsatser*. Stockholm: Ersta Sköndals högskola.

Jeppsson Grassman, Eva (2003). "En bok om anhörigskap". I: Jeppsson Grassman (red.). *Anhörigskapets uttrycksformer*. Studentlitteratur: Lund.

Johansson, Lennart (1991). *Caring for the Next of Kin. On informal care of the elderly in Sweden*. Acta universitatits upsaliensis, Uppsala universitet: Uppsala.

Kvale, Steinar (1997). *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Studentlitteratur: Lund.

Lagergren, Mårten, Lundh, L., Orkan, M. & Sanne, C (1982). *Tid för omsorg. Slutrapport från projektet Omsorgen i samhället*. Liber: Stockholm.

Larsson, Kristina (2006). "Hemtjänst och anhörigvård". I: Vogel, J, red. *Äldres levnadsvillkåren. Arbete, ekonomi, hälsa och sociala nätverk 1989-2003*. Stockholm: SCB.

Law, John. (2004). *After Method. Mess in Social Science Research*. Routledge: London.

Lindelöf, Karin S. (2006). *Om vi nu ska bli som Europa: Könsskapande och normalitet bland unga kvinnor i transitionens Polen*. Makadam: Göteborg.

Lundin, Susanne (1996). "Makten över kroppen". I: Lundin, Susanne & Åkesson, Lynn (red.) *Kroppens tid. Om samspelet mellan kropp, identitet och samhälle*. Natur och kultur: Borås.

Moa Edin, SOAM01. HT 09.

Lüscher, Kurt & Pillemer, Karl (red.) (2004). *Intergenerational ambivalences: New perspectives on parent-child relations in later life*. JAI: Amsterdam.

Markson, Elizabeth W (2003). "The Female Body through Film". I: Faircloth, Christopher A (red.) *Aging Bodies. Images & everyday experience*. AltaMira Press: Walnut Creek CA.

May, Tim (2001). *Samhällsvetenskaplig forskning*. Studentlitteratur: Lund.

Odratt, Göran. (1992). "Om åldrande och omsorg (Ur Rågång till kärleken)". I Eliasson, R. (red). *Egenheter och allmänheter. En antologi om omsorg och omsorgens villkor*. Arkiv förlag: Lund.

Odén, Birgitta (1985). *De äldre i samhället – förr. Fem föreläsningar*. Projektet Äldre i samhället – förr, nu och i framtiden. Arbetsrapport 22.

Odén, Birgitta (2002). "Den gamla goda tiden? Kvinnor i äldreomsorgen förr och nu". I: Andersson, Lars (red.). (2002) *Socialgerontologi*. Studentlitteratur: Lund.

Ostner, Ilona (2004). "What are Children for? Reciprocity and Solidarity between Parents and Children". I: Knijn, Trudie & Komter, Aafke (red.). *Solidarity between the Sexes and the Generations. Transformations in Europe*. Edward Elgar: Cheltenham.

Repstad, Pål (1988). *Närhet och distans: kvalitativa metoder i samhällsvetenskap*. Studentlitteratur: Lund.

Rosengren, Karl-Erik & Arvidsson, Peter (2002). *Sociologisk metodik*. Liber: Malmö.

Sand, Ann-Britt M (2005) "Informell äldreomsorg samt stöd till informella vårdgivare. En nordisk forskningsöversikt". I: Szebehely, Marta (red). (2005). *Äldreomsorgsforskning i Norden. En kunskapsöversikt*. Tema Nord. 2005:508.

Sand, Ann-Britt M (2004). *Förändrad tillämpning av offentlig äldreomsorg – ett hot mot målsättningen om demokrati och jämställdhet*. Socialvetenskaplig tidskrift. Årgång 11, nummer 3-4.

Moa Edin, SOAM01. HT 09.

Sand Mossberg, Ann-Britt (2000) *Ansvar, kärlek och försörjning: Om anställda anhörigvårdare i Sverige*. Sociologiska institutionen: Göteborg.

Storm, Palle (2009) "Kön i interaktion: möten mellan omsorgsarbetare och äldre på ett sjukhem". I: Gunnarsson, Evy & Szebehely, Marta, (red.) *Genus i omsorgen vardag*. Gothia: Stockholm.

Szebehely, Marta (1994). *Ger minskad offentlig omsorg varmare relationer?* Socialvetenskaplig tidskrift. Årgång 1, nr 4.

Szebehely, Marta. (1996). "Om omsorg och omsorgsforskning." I Eliasson R. (red) *Omsorgens skiftningar. Begreppet, vardagen, politiken, forskningen*. Studentlitteratur: Lund.

Szebehely, Marta (2005). *Anhörigas betalda och obetalda äldreomsorgsinsatser*. I: Forskarrapporter till Jämställdhetspolitiska utredningen. SOU 205:66. Stockholm: Fritzes.

Szebehely, Marta (2006). "Informella hjälpgivare". I: Vogel, J (red.) *Äldres levnadsförhållanden. Arbete, ekonomi, hälsa och sociala nätverk 1989-2003*. Stockholm: SCB.

Thomassen, Magdalene (2007). *Vetenskap, kunskap och praxis: introduktion till vetenskapsfilosofi*. Gleerups utbildning: Malmö.

Thurén, Britt-Marie (2003). *Genusforskning – frågor, villkor och utmaningar*. Vetenskapsrådet: Stockholm.

Twigg, Julia (2000) *Bathing- the Body and Community Care*. Routledge: London.

Twigg, Julia (2004) *The body, gender and age: Feminist insights in social gerontology*. *Journal of Aging Studies*. 18 (2004) 59-73.

Ungerson, Clare (1983). "Women and Caring: Skills, Tasks, and Taboos". I: E. Gamarnikow, D. Morgan, J. Purvis, D. Taylorson.(Eds.). *The Public and the Private*. Heineman: London.

Moa Edin, SOAM01. HT 09.

Ungerson, Clare (1987). *Policy is personal. Sex, Gender and Informal Care*. Tavistock: London.

Waerness, Kari. (1983). *Kvinnor och omsorgsarbete*. Prisma förlag: Stockholm.

Waerness, Kari (1996). "Omsorgsrationalitet. Reflexioner över ett begrepps karriär". I: Eliasson, Rosmari (red.). *Omsorgens skiftningar. Begreppet, vardagen, politiken, forskningen*. Studentlitteratur: Lund.

Wenneberg, Sören Barlebo (2001). *Socialkonstruktivism: positioner, problem och perspektiv*. Liber ekonomi: Malmö.

Whitaker, Anna (2005). "Kroppen under livets sista tid - de allra äldstas (döende) kroppar". I: Jeppsson Grassman, Eva & Hydén, Lars-Christer (red.) *Kropp, livslopp och åldrande. Några samhällsvetenskapliga perspektiv*. Studentlitteratur: Lund.

Widerberg, Karin (2002). *Kvalitativ forskning i praktiken*. Studentlitteratur: Lund.

Widerberg, Karin (1998) *Translating gender*. NORA: Nordic Journal of Feminist and Gender Research, 2:6:133–138, 1998.

Winqvist, Marianne (1999). *Den åldrande familjen: om vuxna barn och deras hjälpbehövande föräldrar*. Studentlitteratur: Lund.

Öberg, Peter (2005) "Den åldrande kroppen – samhälleliga bilder och äldres egna erfarenheter". I: Jeppsson Grassman, Eva & Hydén, Lars-Christer (red.) *Kropp, livslopp och åldrande. Några samhällsvetenskapliga perspektiv*. Studentlitteratur: Lund.

Öberg, Peter & Tornstam, Lars (1999). *Body images among men and women of different ages*. Ageing and Society. 19. 1999. 629-644.

Internetkällor

Sveriges kommuner och landsting. (2005). Aktuellt om äldreomsorgen.

http://www.skf.se/artikeldokument.asp?C=389&A=18126&FileID=88692&NAME=akt_aldre_2005.pdf. Sökning: 2008-10-16.

Socialstyrelsen: <http://app.socialstyrelsen.se/Termbank/>. Sökning 2009-08-20.

Statistiska centralbyrån: http://www.scb.se/Pages/TableAndChart_25830.aspx. Sökning den 2009-09-16.

Vetenskapsrådet:

<http://www.vr.se/download/18.668745410b37070528800029/HS%5B1%5D.pdf>

9. Bilaga 1

INTERVJUGUIDE

- Syftet med intervjun: Varför jag vill ställa frågor till just henne/honom och vad jag ska använda svaren till.
- Hur lång tid den kommer att ta.
- Tillstånd att spela in intervjun.
- Förklara konfidentialitet – inspelningen raderas när jag har skrivit ut den, i uppsatsen kommer man inte att kunna identifiera dem.
- De får ta del av rapporten när den är klar.
- Några frågor?

Uppsatsen handlar om att framtidens äldreomsorg till stora delar kommer att utföras av anhöriga och att anhöriga till framtidens äldre därför kommer att utföra många av de omsorgsuppgifter som den kommunala omsorgen tidigare har stått för. Därför vill jag undersöka hur dagens pensionärer som ännu inte är i behov av omsorg tänker kring att ta emot omsorg från anhöriga.

Bakgrundsdata

Ålder

Boendeform

Civilstånd
(Tidigare) yrkeserfarenheter

Familjestruktur

Antal barn
Barnens yrke

Frågor

- Har du funderat mycket på att bli äldre?
- Hur tror du att det kommer att bli när du blir gammal?
- Hur ser du på att du kanske kommer bli tvungen att lita till anhöriga för att få den hjälp du behöver? Hur skulle det vara att behöva ta emot omsorg av dina barn?
- Vilken typ av hjälp skulle du kunna tänka dig att ta emot från anhöriga?
- Hur skulle du känna inför att en anhörig hjälpte dig med omsorgsuppgifter av en mer intim och kroppsnära karaktär? T.ex. duschning, av och påklädning, toalettbesök?

Hur tror du att det skulle kännas för dig?

För dina anhöriga?

Utveckla svaren! Varför skulle det kännas svårt/lätt? Hur?

Vem skulle du själva föredra?

Vem tror du i första hand skulle erbjuda sig?

- Har det någon betydelse om det är kvinnliga eller manliga anhöriga som hjälper dig med personlig omsorg?
 - Skulle det kännas lättare med en man eller kvinna?
 - Tror du att det skulle vara någon skillnad mellan kvinnor och män i fråga om hur de utför dessa uppgifter? Varför? Hur?
- Finns det andra omsorgsuppgifter som du tycker skulle vara svårt att bli hjälpt med av en anhörig? Gäller det alla anhöriga eller bara vissa?
- Egen erfarenhet av att hjälpa föräldrar eller andra anhöriga när de var gamla?
- Finns det några frågor som du tycker att jag har glömt eller något svar som du skulle vilja utveckla ytterligare?
- Tycker du att intervjun har gått bra? Hur tycker du att det har varit att svara på de frågor jag har ställt? Tycker du att det är lätt eller svårt att prata om det vi har pratat om?